

Հով. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

ՀԱՅՊԵՏԿՐԱՏ

891.99-93

" Թ-89

ԱՏՈՒԳՎԱԾ Է 1961 Ք

ՀՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

12778
A $\frac{III}{2119}$

ՀԱՅԳԵՏՀՐԱՏ

ՀԱՅԿԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ՆԵՐՍԻՍԻԱՆԻ ԿԻՑ ԽԱՆԿԱ-ՊԱՏՈՆԵԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԲԱԺԻՆ,
ԵՐԵՎԱՆ

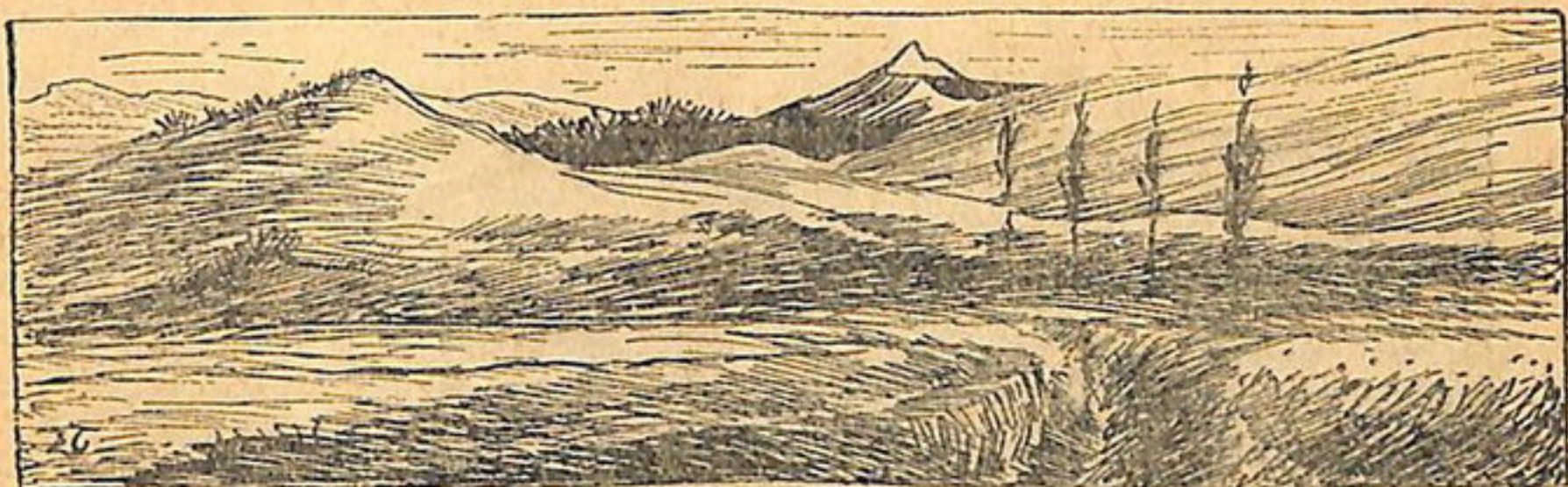
1948

ՀԱՊԻԿԸ ԵՎ ՆԿԱՐՆԵՐԸ՝ ՀՈՎՀ. ՀԱՎԱՐՇԻ

ОВ. ТУМАНЯН
РАССКАЗЫ
(На армянском языке)
Армгиз, Ереван, 1918

Գ Ի Ք Ո Ր Ը

1.

Գյուղացի Համբոյի տունը կռիւմ էր ընկել:

Համբոն ուղղում էր իր տասներկու տարեկան Գիքորին տանի քաղաք մի դործի տա, որ մարդ դառնա, աշխատանք անի: Կինը չէր համաձայնում:

— Չեմ ուղղում, իմ քորուի երեխին էն անիրաւ աշխարհը մի գցիլ, չեմ ուղղում — լալիս էր կինը:

Բայց Համբոն չլսեց:

Մի խաղաղ առավոտ էր. մի տխուր առավոտ: Տանըցիք ու հարեանները եկան մինչև գյուղի ծերը, Գիքորի թշերը պաշեցին ու ճամփա դրին:

Քույրը, Չանին, լաց էր լինում, իսկ փոքրիկ Գայոն մոր գրկից ձայն էր տալիս — «Գիքոր, էտ ո՞ւր ես գնում, հե՛ր Գիքոր՛ը»:

Գիքորը շուտ-շուտ ետ էր նայում: Տեսնում էր դեռ գյուղի ծերին կանգնած են նրանք ու մայրը գոգնոցով սրբում է աչքերը: Դարձյալ հոր կողքով մաղում կամ առաջ էր ընկնում: Մին էլ ետ նայեց. գյուղը ծածկվել էր բլուրի ետև:

Այնուհետև Գիքորը ետ էր ընկնում:

— Արի հա՛, Գիքոր ջան, արի հա՛, հասանք հա՛, — որդուն կանչելով գնում էր Համբոն, շալակին մի խուրջին, մեջը մի քանի հաց ու պանիր ու մի երկու դաստա թութուն:

Իրիկնապահին, երբ անց էին կենում սարերը, մի անգամ էլ երևաց գյուղը հեռո՛ւ մշուշում:

— Ա՛յ, ապի, մեր տունն էն ա հա՛, — ցույց տվաւ Գիքորը՝ մատը մեկնելով դեպի գյուղը, թեև տունը իսկի չէր երևում, ու անցան:

Առաջին իրիկունը դոնախ ընկան մի գյուղում: Տանտերը Համբոյի հին ծանոթն էր:

— Ա՛յ, ապի, մեր տունն էն ա հա՛...

Գեղին սամուլարը թշուած էր տախտի ծերին: Մի ջահել աղ-
ջեկ շրջակա շրջակայաներով բաժանները լվանում ու թեյ էր ըն-
նում: Նա մի կարմիր շոր ուներ հագին: Գիքորն էնտեղ մտքումը
գրեց, որ երբ քաղաքում փող աշխատի, իրենց Չաննի համար մի
էնտեսակ շոր դարկի:

Իրիկնահացից ետը տանտերն ու Համբոն թինկը տված, չի-
բուխ քաշելով գրույց էին անում: Խոսեցին Գիքորի մասին:
Տանտերը դովեց Համբոյին, որ չարչարվում էր որդուն մարդ
չինի: Հետո սկսեցին խոսել կովի վրա, հացի թանգության վրա,
բայց Գիքորը չատ էր հոգնած, քունը տարավ:

Մյուս օրը քաղաք մտան: Գնացին ծերունի թավաչու մոտ:
Առավոտը բազարն իջան:

— Բիձա, էդ երեսին ծառա ես տալո՞ւ, — խանութի ներսից
հարցրեց մի վաճառական:

— Հրամանք ես, — ասավ Համբոն ու Գիքորին էն կողմը հրեց:

— Բեր ինձ տուր, ես կրունեմ, — առաջարկեց վաճառականը:

Նրան ասում էին բազաղ Արտեմ:

2.

Համբոն քաղաքում Գիքորին ծառա տվավ բազաղ Արտեմի
տանը: Պայմանն էն էր, որ Գիքորը պետք է տունը մաքրեր,
ամանները լվանար, ոտնամանները սրբեր, դռքանը բաժին տա-
ներ, ու էս տեսակ մանր ծառայություններ, մինչև մի տարի:

Մի տարուց ետը բազաղը նրան պետք է տաներ դռքան,
չինեի դռքանի «աշկերտ» ու հսպես Գիքորը պետք է բարձրա-
նար:

— Հինգ տարի դեռ փող չեմ տալ, — ասավ բազաղը պայմանը
կապելիս: — Թե դրուստը կուղես, դեռ դու պետք է տաս, որ
քու որդին բան է սովորելու: Ախար իսկի բան չգիտի...

— Որտեղից գիտենա, խաղեին ջան, — պատասխանեց Համ-
բոն, — որ գիտենար, էլ ո՞ւր կրերեի, ես էլ բերել եմ, որ բան
սովորի...

Ձեր կողմերից էն Նիկոլն ինչ է, որ իրեն համար դռքան
ունի բաց արած, նա էլ ինձ մոտ է մարդ դառել: Ամա վերջում
մի ջուխտ չայլ դդալ ու մի քանի բան գողացավ...

— Ձէ, խաղեին ջան, սա գողանալ չի: Որ էդպես բան անի,
կգամ կոնիցը կրունեմ էն Գուռը կգցեմ:

— Հա՛, որ ձեռը հալալ է՝ մարդ կդառնա:

— Ի՞մ դարդն էլ էն ա, աղա ջան, որ մարդ դառնա, լեզու

սովորի, գրիլ-կարգալ սովորի, նստիլ-վեր կենալ սովորի, մարդ
ճանաչի, որ աշխարհումն ինձ նման խեղճ ու դուրի չմնա... Ին-
քըն էլ աչքաբաց երեխա յա, մեր գեղական շղթումն էլ գրաճա-
նաչ ա էլել, գրի սեն ու սպիտակը ջոկում ա: Ամա աղաչանքս
էն ա, որ լավ մտիկ անեք, դարբիք երեխա յա, քորվա յա...

Բաղադր Համբոյին միամտացրեց ու դուրս գնաց բարձր
ձենով հրամայելով — «Չայ բերեք, հաց բերեք սրանց հա-
մար...»:

3.

Հեր ու որդի նստած էին բաղադ Արտեմի խոհանոցում:

— Դե, հիմի դու գիտես, Գիքոր ջան, տեսնեմ՝ ինչ տեսա՞ն
տղա ես դուրս գալի... Հենց պետք է անես, որ... ես ինչ գի-
տեմ... ո՞վ Տեր Աստուծ... — մռնչաց Համբոն ու չիբուխը լցրեց:

Այն ինչ Գիքորը չորս կողմն էր դիտում:

— Ապի, սրանք բուխարի չունե՞ն:

— Չէ՛, սրանցը փեչն ա, այ էն ա փեչը...

— Կալ էլ չունե՞ն:

— Սրանք քաղաքացի են, գեղացի հո չեն, որ կալ կալսեն:

— Բա ո՞րտեղից են հաց ուտում:

— Փողով առնում են ուտո՞ւմ: Հացն էլ են փողով առնում,
եղն էլ, կաթն էլ, մածունն էլ, փետն էլ, ջուրն էլ...

— Վա՛՛՛... ..

— Բա՛, սրան թիֆլիզ կասեն: Դու հալա դռնադ կաց, դեռ
չատ բան կիմանաս:

— Ապի, սրանք ժամ ունե՞ն...

— Ունեն բա՛ս, սրանք էլ մեզ նման հայ քրիստոնյա են:
Մտիկ արա հա — ձեռնաքաչություն չանես: Կարելի ա քեզ փոր-
ձելու համար փող վեր կոցեն, մոտենաս ոչ: Թե վերցնես էլ,
տար ասա — «խանում էս ի՛նչ փող ա, էնտեղ վեր ընկած էր.
աղա՛ էս բանն էստեղ գտա» թե չէ...

— Էստեղ էլ պրիստավ կա՞ որ...

— Կա բա՞ս... Վախտ ու անվախտ դես դեն չընկնես, ձեռդ
ընկած փողը քոռ ու փուչ չանես, հաղար ու մի պակասություն
ունենք: Քեզ էլ լավ պահի, գիշերները բաց չըլես, մրսես ոչ...

Մի մին եկողի հետ գիր դարկի... — մերթ մերթ չիբուխը
բերանից հանելով որդուն խրատում էր Համբոն: Այն ինչ Գի-
քորը ննջում էր:

— Հացի կտորտանքն ու քարթուն կտան, կերակուրի թեր-
մացքը կտան, շատ անգամ էլ իրանք կուտեն քեզ տալ չեն, բան

Ճիշտ, ծառայի կարգն է դա... օրեր են, կմթնեն անց կկենան...

Շարունակում էր հերն իր խրատը, բայց Գիքորը հորը թիկն-
կը տված քնել էր արդեն:

Ին երկու օրը նա հնքան բան էր տեսել, էս ու էն կողմը
հայել, որ հոգնել էր բոլորովին:

Մըգով լիքը խանութները, դեղերի նման դարձած գույները,
գույն չթերը, տեսակ-տեսակ խաղալիքները, ուսումնարան դնա-
ցող կամ դարձող երեխաների խմբերը, իրար ետևից սլացող
կառքերը, ուղտերի շարքերը, կանաչի բարձած ավանակները,
թարախները գլխներին կինտոները... էս ամենի դոռոցն ու
զնդոցը, աղմուկն ու աղաղակը իրար խառնված զժվրժում էր
նրա գլխում: Եվ նա հոգնել էր ու հորը թիկնկը տված քնել:

Էս ժամանակ բաղադն ու իր կինը միմյան էին ներսը: Կինը
արտոնջում էր, որ ծառան խամ էր, նոր սարիցն եկած, վայրենի,
խակ մարդն ուրախ էր, որ մի քանի տարով անվարձ ծառա էր
գտել:

— Կտովորի, հո էդպես չի մնալ, — ասում էր նա կնոջը:

— Կտովորի, որդի, սիրտդ շուռ մի բերի, — խնդրում էր
բաղադի պառավ մայրը:

Բայց տիկին Նատոն չէր համոզվում: Նա արտասովելով անի-
ծում էր իր բախտը:

4.

Գիքորը մենակ նստած էր բաղադ Արտեմի խոհանոցում: Նա
արդեն ծառայության մեջ էր:

Խաղեինի հին գլխարկը մինչև ականջները կոխած գլուխը,
հին ոտնամանները ոտներին, մի մավի բլուզ էլ հագին, հսպես
ոտից գլուխ փոխված, նա նստած էր խոհանոցում ու միտք էր
անում, թե ընչի եկավ իրենց գյուղից, որտեղ է ընկել, հիմի ինչ
պետք է անի...

Էս ժամանակ ներս մտավ տիկին Նատոն:

Գիքորը տեղը նստած էր:

Տիկինը մի բան ասավ: Գիքորը լավ չլսեց, թե չհասկացավ:

— Քե՞դ չեմ ասում, տո արջի քոթոթ:

Գիքորը չփոթվեց, քրտնեց. մին ուղեց հարցնի թե ինչ է

ասում, մին էլ սիրտ չարավ: Աղջիկ պարոնը բարկացած գութա-
գնաց:

— Ը՛հ, հողեմ ձեր գլուխը, որ վայրենի եք ու գալիս եք
մարդի գլխի խաթա դառնում... Ես բան եմ ասում, առ տեղից
էլ ժաժ չի գալի, ձեն էլ չի հանում...

— Վերջացավ, — անցավ Գիքորի մտքովը: Բայց ի՞նչ չտես
վերջացավ... ի՞նչ վատ վերջացավ... Հիմի ես ի՞նչ անեմ...
հերս էլ գնաց...

Եվ ամեն բան նա վերջացած էր համարում, երբ իրեն-իրեն
խոսելով ներս մտավ սև շորերով բարի պառավը, բազազի մերը:

— Որ աղջիկ պարոնը ներս է գալի, տեղիցդ ընչի՞ չես կանգ
նում, որդի, — խրատում էր նա Գիքորին, — որ բան են հարցնում,
ձեն հանի... ո՞նց կըլի հգպես...

Պառավին դեղի էին ասում:

Դեղին սովորեցնում էր Գիքորին, թե ինչ պետք է անի,
ինչպես սամովարը դրի, ոտնամանները սրբի, չոտիլը բռնի, ա-
մանները լվանա...

Բացի պառավ դեղին, ամենքը նեղացնում էին նրան:

Բազազի «դուքանի աշկերտներն» էլ շարունակ ծաղրում
էին նրան, «քիքի» էին կանչում, քիթը քաշում, գլխին խփում,
գլխարկը կոխում ականջները:

Բայց էս բոլորը տանելի բաներ էին:

Անտանելին էն էր, որ նա չէր կարողանում քաղցին գլխանա-
նել իրենց տանը, երբ սովում էր, գնում էր տաշտիցը հաց էր առ-
նում, կճուճիցը պանիր էր հանում, ուտելով գնում խաղաշու,
կամ թե չէ՝ փեշն էր դնում, գնում հանդը: Երբ ուզում էր մի
ծառի տակի կամ աղբրի վրա նստում էր ուտում:

Հիմի էստեղ ուրիշ տեսակ էր: Ինչքան էլ սոված լիներ պետք
է սպասեր մինչև ճաշի ժամանակը դառ, էն էլ ամենքն ուտեին,
հետո ինքը: Էդ անիծած ժամանակն էլ էնքան ուշ էր գալի, որ
խեղճի սիրտը քամ էր ընկնում, թրթռում:

Մին, երկու, տասը համբերելուց ետք, նա սկսեց չորս կողմն
աչք ածել խոհանոցում, թե արդյոք մի բան չի գտնիլ ուտելու,
որ սիրտը կանգնեցնի, մինչև ճաշի ժամանակը դա:

Սկզբում ինչ գտնում էր — չոր հացի փշրանք, կրծած ոսկոր
թե ուրիշ բան, գցում էր բերանը: Մի քիչ հետո մտածեց խոհա-
նոցի պահարանները որոնել: Այդ թե սովորեց կերակուր
պղնձից կիսեփ մսի կտոր դուրս քաշել...

Բայց եթե նկատեի՞ն...

Ինչ վատ բան դուրս կգա՞ր...

Եթե նկատեի՞ն...

Հապա ի՞նչ անես...

Թողնե՞ս, փախչե՞ս...

Եվ Գիքորն սկսեց մտածել փախչելու մասին:

Բայց ո՞նց փախչես, ո՞ր կողմը փախչես. մենա՛կ, ճամփա
չգիտես, մարդ չես ճանաչում... իսկ հերը...

Էնքան չարչարվեց, խոսեց, խրատեց՝ «օրեր են, որդի, կը
մթնեն, անց կկենան...»:

Եվ ահա Գիքորի գլխում հնչում է հոր խանձված ձենը.—
«օրեր են, կմթնեն, անց կկենա՛ն... անց կկենա՛ն...»:

Զ.

Չանդը տվին:

Գիքորը վեր թռավ: Ասել էին, թե երբ դանդը տալիս են,
դնա տեսնի՝ ով է, ինչ է ուղղում: Նա դուրս եկավ, պատշգամբից
նայեց, տեսավ՝ մի պարոն ու մի քանի տիկին դռան առաջը
կանդնած:

— Էդ ո՞վ եք հե՛յ, — ձայն տվավ վերևից:

Ներքևից վերև նայեցին:

Տիկիները ծիծաղեցին, իսկ պարոնը ակնոցներն ուղղելով
հարցրեց:

— Աղջիկ պարոնը տա՞նն է:

— Ի՞նչ եք անում, — հարցրեց Գիքորը:

Ներքև ծիծաղն ավելի սաստկացավ:

— Քեզ հարցնում են տա՞նն է, թե չէ, — բարկացավ պարոնը:

— Բան ունե՞ք:

Էս աղմուկի վրա տիկիներ դուրս եկավ:

— Քրքրվես դու, դնա դուռը բաց արա, շո՛ւտ, — ճչաց ու
սկսեց անիծել Գիքորին և իր ամուսնուն: Բայց շուտով հյուրերն
երևացին և նա ժպտալով դիմավորեց:

— Ա՛յ բարե, բարե... էս ո՞ր խաչիցն էր, ի՞նչպես է որ
մտաբերեցիք...

— Է՛ս ո՞րտեղից եք գտել, — ոտից գլուխը Գիքորին չափելով
հարցրեց պարոնը, իսկ տիկիները շարունակ ծիծաղում էին:

— Ի՞նչ եք նախանձում, կուզեք ձեզ տանք, — կատակի տվավ
տիկիներն ու հյուրերը խնդալով ներս մտան:

Գիքորին շտապով մի տեղ ուղարկեց ու նրանց ետևից իս-
կույն ներս մտավ և տիկին Նատուն:

Իրար առողջություն հարցնելուց ետք հյուրերն սկսեցին
պատմել իրենց ներս մտնելու պատմությունը, և դուրս եկավ մի
ահագին պատմություն:

— Օ՛Ք, սիրտս մաշել է, — դանդատվում էր տիկին Նատուն.—

Թե իմանաք՝ ինչ եմ քաշում ես դրա ձեռիցը: Ասում եմ դուքս
անենք կորչի, բայց դե Սրտեմի բնավորությունը դիտեք էլի,
ասում է՝ մեղք է, գեղացի երեխա է, թող կենա, մի կտոր հաց
է, ուտի, կսովորի... Ախր էլ ե՞րբ... սիրտս մաշեց...

— Օ'հ, օ'հ, օ'հ, էդ ծառաների բանն էլ մի՛ ասի, — էս ու
էն կողմից սկսեցին բողոքել տիկին հյուրերը:

Մի կես ժամ խոսեցին դեսից-դենից, ծառաներից, քաղաքի
նորություններից: Հենց էդ խոսակցության ժամանակ ներս մը-
տավ քրտնած Գիքորը:

— Աղջիկ պարոն, միբոլբ բերի:

— Հա, լավ, դնա՛, — հրամայեց տիկինը կարմրելով, իսկ
հյուրերն սկսեցին ծիծաղել:

— Աղջիկ պարոն, խաղեինն ասում էր՝ բալը թանգ ա, հար-
կավոր չի...

Էս խոսքերի վրա հյուրերից ոմանք պոռթկացին ու թաշկի-
նակով բերաններին հուպ տվին, ոմանք էլ տանտիկնոջ խայտա-
ռակությունը ծածկելու համար վկայեցին, թե իրավ բալը չատ
թանգ է, էս ժամանակին ով է բալ առնում: Ապա սկսեցին հան-
դիմանել, թե ինչ հարկավոր է միբոլբ, հո ուտելու համար չեն
եկել, ինչ են նեղություն քաշում...

Տանտիկինը մինչև ականջակոթերը կարմրած, աչխատում
էր մի կերպ եղածն ուղղի:

— Ով դիտի ինչ է ասել, չի հասկացել էս հիմարը:

— Ով սուտ ասի՝ դետինը մտնի, երգվեց Գիքորը, ու ամեն
բան լրացավ:

6.

Հյուրերին ճամփու դնելուց ետը տիկին Նատոն բարկացած,
բարձր-բարձր խոսելով վեր էր քաղում մրդի սեղանը: Նա հայ-
հոյում էր Գիքորին, մեկ-մեկ թվում էր թե ինչեր է անում նա,
անիծում էր իր բախտը, իր ամուսնուն:

— Քա՛, խամ է, որդի, կսովորի, որդի... ինչի ես սիրտդ
չուռ բերում... Ա՛խ աստոծ, ինչի՞ չես հողիս առնում, — հա-
ռաչում էր պառավ դեդին:

— Երանի մի՛ հիմանամ՝ մարդու սրտի էս նեղացած ժամա-
նակը դու ինչ ես խոսում... Ոամ է, դե գնացեք դուք շինեցեք,
ես հո ձեր գերին չեմ, — ձենն ավելի բարձրացնելով պատասխա-
նեց պառավին հարսը ու շարունակեց իր տրտունջն ու անեծքը
մինչև ամուսինը տուն գար:

Ամուսնու ոտնաձայնը որ լսեց՝ սկսեց արտաավել, ավելի
բարձր խոսել ու ամաններն իրար գլխով տալ:

— Ասում եմ՝ դուքս արա կորչի. ես ծառայի բանն էլ կանեմ, թե խնայում ես՝ փող տաս, կարգին ծառա բռնես... Լավ է մարդ ծառայի տեղ էլ քաշ դա, քան թե ամեն օր էսենց սիրտը շուռ բերի... Իմ թշնամին հո չե՞ս...

— Ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց բաղադր՝ տան մեջտեղը կանգնելով:

— Ի՞նչ պետք է պատահի. էս էր մնացել, որ խալխի մոտ էլ մարդ գետինը մտնի, էս էլ արիւր. էլ ի՞նչ պատահի, — վրա թռավ տիկինը ու պատմեց բալի պատմութիւնը:

— Վա՛հ, — բացադանչեց բաղադր:

— Ա՛խ աստո՛ժ, — հառաչում էր բարի պառավը՝ դեռ ու դեն ընկնելով:

Բաղադր Գիքորին ձեն տվեց:

Թմփթմփացնելով Գիքորը ներս ընկավ:

— Մտաիկ արիւ, — կանչեց բաղադր:

Գիքորը վախեց նրա դուռնից, մնաց տեղը կանգնած:

— Քեզ ասում եմ՝ մոտիկ արիւ...

Գիքորն էս անգամ շարժվեց, բայց դարձյալ մնաց տեղը կանգնած:

— Տո, արջի քոթոթ, ես քեզ ասում եմ՝ աղջիկ պարոնին ասա, դու գալիս ես դռնախներին ասում, թե բալը թանգ էր...

— Ես ... ես ... աղջիկ պարոնին ... — ուղում էր արդարանա Գիքորը, բայց խոսքը բերանում ապտակը հասավ, աչքերը կայծակին տվին, դուռիս դիպավ կողքի պատուին ու վեր ընկավ: Հենց ընկած տեղն սկսեց բաղադր ոտքել անդադար կրկնելով — «բալը թանգ էր հը՞ ... բալը թանգ էր, հը՞...»

Պատավ դեղին դողդողալով մեջ ընկավ, աշխատում էր ետ քաշի կատաղած որդուն, աղջիկ պարոնն էլ եկավ, երեսաներն էլ սկսեցին ճշար, բաղադր ետ կանգնեց հեալով ու կրկնելով — «բալը թանգ էր, հը՞», — աչքերը միշտ չռած անկյունում կծկրված Գիքորի վրա, որ դողալով ու ցավագին մրմնջում էր.

— Վայ, նանի ջան, վա՛յ... վա՛յ, նանի ջան, վա՛յ...

Տեսան տանը չի կարողանում ծառայի՝ խառնութ տարան Գիքորին: Էնտեղ ապրանք պետք է տային մուշտարիներին հետ տանելու, չիթ պետք է ծալեր, խանութը սրբեր, խիկ պարապ ժամանակը մուշտարի կանչեր:

Եվ ահա Գիքորը հաց է տանում խանութը: Կերակրամանը ձեռքին, մաշված ու տոգուլն, մեծ մեծ ոտնամանները քաշ տա-

լով անց է կենում կամուրջով: Նայեց ներքև: Քարվանսարաների
բարձր պատերին դարկելով ծառա էր լինում Գուռը, ոլորվում,
պտրտվում ու ճնշվելով խեղդվում, խռլ խշշում կամուրջի
տակին:

Ախից մոտիկ պտրտում էր մի կանաչ նավակ: Երկու հոգի
կային նրա մեջ. մինը ուռկան էր ձգում, մյուսը նայն էր կա-
ռավարում:

«Ա՛յ հիմի կհանի» ասավ Գիքորն ու կանգնած նայում էր
ձկնորսներին: Ուռկանը դատարկ դուրս եկավ:

— Էս մինն իմ բախտիցը — ասավ Գիքորն ուռկանը ձգելիս:
Գիքորի բախտը դատարկ դուրս եկավ:

— Էս մինն էլ մեր Չաննի բախտիցը:

Էս էլ դատարկ դուրս եկավ:

— Էս մինն էլ Գալոյի բախտիցը: Գալոն էլ էր անբախտ:

— Էս մինն էլ բաս ...

Բայց այդ ժամանակ մոտիկ քարվանսարի դռանը աղմուկ
բարձրացավ: Մի պարսիկ կապիկ էր պար ածում երգելով:

Ա՛յ արի, արի, մեյմուն,
Ճիպտորդ սարի, մեյմուն,
Պառավի պես կուզի կուզ,
Ջահելի պես պարի, մեյմուն:

Ժողովուրդը հավաքվել էր գլխին ու վազում էին չորս կողմ
մից: Գիքորն էլ վազեց: Աշխատեց կանգնած ժողովրդի արանքը
մտնի, առաջ անցնի, չկարողացավ: Վիզը ձգեց, սլճեղներն վրա
կանգնեց ու ճգնում էր անպատճառ տեսնի թե ինչ է կատարվում
մեջ տեղը:

— Ի՞նչ ես ներս խծկվում, տո լածիրակ, գնա քու բանին, —
ասավ մի կինտո ու դարկեց գլխին:

Գիքորը հանկարծ սթափվեց ու վազեց դեպի խանութը:

8.

Իրիկունը Գիքորը կուչ էր եկել խոհանոցում: Դեռ արտա-
սուքը չէր ցամաքել նրա երեսին, դեռ այրվում էին խաղեինի
ապտակների թաղերը, դեռ նոր էր լուել աղջիկ պարոնի ձենը —
չվճարյունելով ներս մտավ Վասոն, բաղադրի աշկերտը: Գիքորին
նկատելով նա խեղույն կանգ առավ ու մասխարա դեմքին լրջու-
թյուն տալով սպառնալի հարցրեց.

— Կլուբո՞ւմն ուշացա՞ր, տո արջի քոթոթ, թե դուբերնատի
մոտ վաղ դործ ունեիր...

Գիքորը գլուխը չէր բարձրացնում:

— Ասա մի տեսնեմ է՛, տո՛...

Գիքորը լուռ էր:

— Չե՞ս խմանում, տո՛ւ. ո՞րտեղ էիր, է՛, որ հսօր ինձ քաղցած ապանեցիր. որ մեռնեի՝ ետո՞...

Էսպես խոսելով կամաց կամաց մոտեցավ, մի քիչ կանգնեց ու հանկարծ զարկեց Գիքորի գլխին: Գիքորը երկու ձեռքով գլուխը պաշտպանեց ու սեղմվեց պատին: Վաստն պատրաստվում էր մի ուրիշ ձևի հարված էլ հասցնելու, բայց դուրսը բարձրացավ խաղերին ձայնը: Գալիս էր:

— Արա տես հիմի քեզ ի՞նչ է սնում, — սպառնաց Վասոն:

«Հիմի ինձ կսպանեն», անցավ Գիքորի մտքովը, ու խեղճի հոգին տապ արավ:

Խաղերն արդեն բավականին ծեծել էր խանութում, այժմ միայն հրամայեց հաց չտան, որ խմանա թե ինչ բան է քաղցածությունը:

Վասնդն անցավ:

Գիքորը հանդատացավ, թեև լսում էր աղջիկ-սլարոնի ձայնը որ ճչում էր. — Ախր ընչի՞ ես պահում, դուրս արա կորչի էլի, դուրս արա կորչի՛...

9.

Գիքորը կծկվեց վերմակի մեջ, գլուխը կոխեց տակը, տապ արավ:

«Լուսնյակ դիշեր, բոլորովին քուն չունեմ,
ինձ տեսնողը կարծում է թե տուն չունեմ, վա՛յ, տուն
չունե՛մ...»

Իր երգը երգելով Վասոն հաց էր ուտում: Գիքորը վերմակի տակից երբեմն զգույշ ծիկրակում, թաքուն նայում էր նրան, կրկին աչքերը ծածկում: Նա էն օրը հաց չէր դրել բերանը. ծեծվել ու լաց էր եղել, այժմ էլ քաղցած պառկեց, ու քունը չէր տանում:

— Հը՞, ո՞նց ա, սուլած քունդ չի տանում հա՛, էդպե՛ս...

— Նկատեց չարածճի Վասոն ու մի կտոր հաց ու պանիր տվավ Գիքորին: — Դե, առ, տեղի տակին թաքուն կեք, խաղերն չի մանա:

Գիքորը հափշտակեց հաց ու պանիրը՝ գլուխը կոխեց տեղի տակը, թաքուն ուտում էր ու մտածում: Մտածում էր իրենց տան վրա, էն օրերի վրա, երբ աղատ խաղում էր հանդերում ու լիատիրտ հաց ուտում, մտածում էր էն երեկոների վրա, երբ

հերն ու մերը կուլում էին իրեն քաղաք բերելու համար... մերը
լաց էր լինում, չէր ուզում...

— Ա՛խ նանի ջան, ի՛նչ լավ էր սիրտդ խմացել, — հառաչում
էր Գիքորը տեղի տակին ու հաց ու պանիրն ուտում ականջը
սրած, թե խաղեինը հո չի դալի:

Իսկ առաջնորդ կանգնած էր խանութի դռանը:

10.

Խանութի դռանը կանգնած ձեն. էր տալի Գիքորը, մուշ-
տարի էր կանչում ու բարձր ձենով գովում իրենց ապրանքը:

— Կանչի է՛, տո՛ւ. ինչ ես մնջվել, մնացել կանգնած: Բերա-
նումդ հո ջուր չկա:

— Է՛ստի համեցե՛ք... է՛ստի համեցե՛ք... — կանչում էր
Գիքորը:

Ներսը ծիծաղից թուլանում էին:

Նրան սովորեցրել էին, որ մուշտարի քաշի դեպի իրենց խա-
նութը: Եվ նա հաճախ բռնում էր էս կամ էն անցորդի փեշից,
կոպիտ ու համառ սկսում էր քաշել դեպի խանութը, ու բաց չէր
թողնում, մինչև որ մարդը դուրս էր դալի համբերությունից:
Գալիս էր դարձյալ իր տեղը կանգնում ու կանչում:

Ամառվա տոթ օրերին, խանութի դռանը երկար կանգնելուց
հոգնած, նա երբեմն նստած քնում էր խանութի առաջին դարսած
չիթերի վրա:

Էդ ժամանակ չարածձի ընկերները կամ հարևանները բռնո-
թի էին բռնում նրա քթի տակը:

Նա փուշտալով վեր էր թռչում:

Շողից թմրած վաճառականները զմարձանում էին: Իսկ
խաղեինը կուշտ ծիծաղելուց հետո ձայն էր տալի.

— Քնում ե՞ս, տո, արջի քոթոթ, կանչի է՛...

— Է՛ստի համեցե՛ք, է՛ստի համեցե՛ք, — ձեն էր տալի Գի-
քորը:

11.

Մի օր էլ Գիքորը երբ մուշտարի էր կանչում՝ դիմացից ել-
կու գյուղացի դուրս եկան: Նա վաղեց, փաթաթվեց գյուղացի-
ներին:

— Ա՛յ տղա, իսկի ճանաչեցի ոչ, էս ի՛նչ բան էր, — զարմա-
ցած բացառականցեց գյուղացիներին մինը ու դարձավ ընկերին:

- Բաղո, դու կճանաչե՞ր ...
- Ես աչքերիցը կճանաչեի, — պարծեցավ ընկերը։
Ճշմարիտ որ Գիքորը շատ էր փոխվել, շատ էր մաշվել։ Ինքն
էլ էր փոխվել, շորերն էլ։ Դժվար էր ճանաչելը։
- Ա՛յ տղա, էս կարգին մարդ ա դառել... հալա սրա շո-
րերին, սրա շնորհքին... — հիանում էին գյուղացիները։
- Համբոյի հողը մեր գլխին. տես, նա իրա տղին ո՛րտեղ
հասցրեց, մեր տղերքը էնտեղ խող են արածացնում...
- Այն ինչ Գիքորը իրար ետևից հարցնում էր.
- Իմ մերը ո՞նց ա... մեր երեխեքը ո՞նց են... իմ հերն ընչի՞
չեկավ... մեր կովը ծնել ա թե՞ չէ... մեր գեղումն ո՞վ ա մե-
ռել ...
- Ամենն էլ լավ են, շատ բարով կանեն, — պատասխանեցին
գյուղացիք. — էն ա Սուքնանց Ղուկասը մեռավ, մին էլ Պուճու-
րանց պառավը, մնացածը լավ են։
- Բա իմ հերն ընչի՞ չի գալի։
- Քու հերը լավ ուղում ա, ամա ո՞նց դա։ Ինքը մենակ մի
մարդ ա, սող տան ջափեն վրեն...
- Բա բան չեն դարգե՞լ...
- Ինչ ունեն, որ ինչ դարգեն, դու ձեր ասն բանը գիտեա
ո՞չ։ Էս տարի էլ հացը բարակ էր, խեղճ հերդ գոռով ծերը ծերին
ա հասցնում։ Նրանցից ի՞նչ ես ուղում։ Թե ունիս, դու դարգի.
հրեն խարջ են ուղում — ձեռքին գոռ չունի։
- Հո մեր տանիցը օքմին չի՞ հիվանդացել։
- Չէ՛, էն ա ձեր Ծաղիկ կովը Միրզանց գոմի փլեկովը ներ-
քե ընկավ սատկեց։
- Ծաղիկը սատկե՞ց...
- Խեղճ մերդ էնքան լաց եղավ աչքերն ուռան։
Էս ասելով գյուղացիներից մինը մի նամակ հանեց տվավ Գի-
քորին ու ասավ.
- Հիմի ի՞նչ ես ասում. մենք էլ քեզ տեսնիլ չենք, դնալու
ենք. թե մորդ կամ քվորդ համար բան ես դարգելու, տուր տա-
նենք։
- Ո՞րտեղից բան դարգեմ, դեռ փող չեմ ստանում... ամա...
- Ամա ի՞նչ...
- Ուղում եմ ես էլ դամ ձեզ հետ։ Համ մեր գեղին, համ
մերոնց կարոտել եմ, համ էլ ...
- Վա՛յ, վա՛յ, մենք հենց իմացանք մարդ ես դառել, խելո-
քացել ես... Էդ տեսակ բան կասե՞ն։ Էստեղ քեզ համար աղա-
վարի ապրում ես — շորերդ թաղա, ոտն ու ձեռդ խտակ... Մենք
ասում ենք մեր երեխանցն էլ տեղ անես բերենք, դու էդ ի՞նչ ես

Էսպես հասարակացին գլուղացիներ, խրատեցին, մնաս բարով ասին
ու գնացին:

ասում: Էն որ ասել են՝ «խողի գլուխը դրին խալիչին, գլորվեց
ես ցեխն ընկավ», հալալ քեզ համար են ասել:

Էսպես հանդիմանեցին գյուղացիները, խրատեցին, մնաս
բարով ասին ու գնացին:

Նրանց գնալուց ետը Գիքորն իր անկյունը քաշվեց ու բաց
ալավ հոր նամակը:

«Դժ սիրելի որդի Գիքոր ջան:

Ի քաղաքն Թիֆլիզ:

«Մենք ողջ և առողջ ենք, միայն քու առողջությունն ենք
ուզում, ամեն: Քեզ շատ կարոտով բարով են անում Ալին, նանը,
Ջանին, Մոսին, Միկիչը, Գալոն, ամեն: Մեր սիրելի որդի Գի-
քոր, ահա իմացած լինես, որ տեղներս շատ նեղ ա և խարջը
սաստիկ ուզում են և փող չենք ճարում, և Նանն ու Ջանին
տկլոր են և տեղներս շատ նեղ ա: Գիքոր ջան, մի քանի մանեթ
փող դարդի և մի գիր դարդի քու որպիսությունիցը:

Եվ իմացած ըլես, որ Ծաղիկը սատկեց, և Նանն ու Ջանին
տկլոր են»:

Նամակը կարդաց ու տեղը կանգնած միտք էր անում Գիքոր-
ը. դարդ էր անում իրենց տան համար: Սիրտը էրում էին նա-
մակի տողերը:

— Նանն ու Ջանին տկլոր են... Տեղներս նեղ ա...

— Կանչի է՛, տո, ի՛նչ ես վերացել, ուշքդ հետները գնա՞ց...

— ձեն տվին ներսից:

— Է՛ստի համեցե՛ք, է՛ստի համեցե՛ք, — կանչում էր Գիքորը
խանութի դռանը կանգնած:

Ձմեռը եկավ: Սառն աղմուկով ձյունախառն բուքը թռչում
է քաղաքի վրով: Փողոցներում սուլում, հոսան է անում: Վզա-
լով մտնում է անկյունները, աղքատի ու տկլորի է ման գալի,
պանդուխտ ու անտեր երեխա է որոնում:

Ահա գտավ Գիքորին:

Մի բարակ բլուղ հագին, խանութի դռանը կանգնած ձեն
էր տալի նա.

— Է՛ստի համեցե՛ք, է՛ստի համեցե՛ք...

— Հրե՛սսս... — չարախինդ սուլելով ցուրտը, աներևույթ
թրի նման, զարկեց անցավ ոսկորները: Գիքորը դողաց:

Առանց էն էլ նա շատ էր մաշված. էդքանն էլ հերիք էր
ներան: Ու անկողին ընկավ:

Հիվանդ պառկած էր Գիքորը բազազ Արտեմի խոհանոցում։ Պառավ դեղին օրը մի քանի անգամ ներս էր մտնում իրեն-իրեն խոսելով։

— Ի՞նչ կուղես, որդի՛, Գիքո՛ր։

— Զո՛ւր ...

Դեղին ջուր էր տալի։ Հիվանդը դողդողջուն ձեռներով բռնում, ազահ խմում էր ու կրկին ուզում։

— Էս սիրտս հովացնում չի, դե՛ղի... Ես մեր աղբբի սառը ջրիցն եմ ուզում, դե՛ղի... Ես մեր տունն եմ դնում... Ես ի՞նչ նանին եմ ուզում ...

Բազազ Արտեմը ցավի մեջ էր ընկել։ Նա դես-դեն ընկավ, նրանց կողմերից մարդ գտավ, ապսպրեց, որ Համբոն դա, իսկ Գիքորին տարավ քաղաքային հիվանդանոցը։

Էստեղ շատ հիվանդներ կային շարքերով պառկած։ Տխուր տնքում էին ու օճորքին նայում անզոր հայացքներով։

Գիքորին էլ պակեցրին նրանց շարքում։

Էստեղ գտավ նրան հայրը։

— Էդ ինչ ես էլել, Գիքոր ջան, մղկտալով վրա ընկավ Համբոն։

Գիքորը տաքության մեջ չիմացավ հոր գալը։

— Գի՛քոր ջան, բա եկել եմ է՛, Գիքոր ջան... Ես քու ապի՛ն եմ է՛...

Հիվանդը ոչինչ չհասկացավ։ Նա դառանցում էր ու դառանցանքների մեջ կանչում էր — «Միկի՛չ, Զանի՛, Ապի՛, Նանի՛ ...»

— Էստեղ եմ, Գի՛քոր ջան, նանը դարկել ա, որ քեզ տանեմ մեր տունը ... դալիս չե՞ս... Միկի՛չն ու Զանին հրեն կտերք կանգնած քեզ ճամփա են պահում։ Ի՞նչ ես ապում. դե խոսա ե, Գիքոր ջան ...

— Է՛ստի համեցե՛ք, Է՛ստի համեցե՛ք, — բացադանչեց Հիվանդը, դանադան անկապ, կցկտուր խոսքեր ասավ ու ծիծաղում էր տաքության մեջ։

Մի երկու օրից ետը Համբոն դնում էր իրենց գյուղը։

Նա թաղել էր Գիքորին ու դնում էր։ Կռան տակին տանալ էր շորերը, որ մերը լաց լինի վրեն։ Շորերի գրպաններում մի բուռը փայլուն կոճակներ, նախշուն թղթեր, չթի կտորներ և

մի քանի քորոց դտան: Էն էլ երևի, քրոջ — Չաննի համար էք
հավաքել ու պահել...

Գնում էր Համբոն ու մտածում: Շատ ժամանակ չէր անցել,
որ էդ միևնույն ճամփով քաղաք եկավ իր Գիքորի հետ: Ահա
էստեղ էր, որ նա ասավ.

— Ապի, ոտներս ցավում են...

Եվ ահա էն ծառը, որի տակ նստեցին հանդուտանալու...

Ահա էստեղ էր, որ ասավ.

— Ապի, ծարավ եմ...

Ահա էն աղբյուրն էլ, որ ջուր խմեցին...

Ամենը, ամենը կան, մենակ նա չկա...

Մյուս օրը, երբ Համբոն անցնում էր լեռները՝ հեռվում
երևաց իրենց դյուղը:

Գյուղից դուրս կանգնած սպասում էին Նանը, Չանին, Մի-
կիչը, Մոսին, իսկ փոքրիկ Գալոն մոր դրկից կանչում էր

— Ալի՛, ալի՛, հե՛ր Գիքո՛ւ...

ԱՀՄԱԴԸ

Ա.

Ես իմ մանկութեան դարունները անց եմ կացրել մեր սարերում:

Շատ ի սիրում իմ տատոնց տունը ու միշտ աչնաեղ էի լինում: Իմ քեռիներից ամենից փոքրը, Ահմադը — հովիվ էր:

Նա ինձ տանում էր, ման էր ածում դառնների մեջ. հետը հանդից հաղարջի կարմիր ճյուղեր էր բերում ինձ համար, իսկ իրիկունները հանում էր սրինդն ու ածում:

Ու աստղալի, լուսնյակ դիշերները, ահադին խարույկի շուրջը բոլորած, ծափ էին տալի, խնդում էին իմ պապն ու տատը, իմ քեռիները, իսկ ես թիթեռի նման թռթռում, պար էի դալի նրանց շրջանի մեջ:

Ահմադը թուրքի անուն է, դրա համար էլ երբ մենք խողի միս էինք ուտում, միշտ տանեցիք հանաք էին անում, ծաղրում, ծիծաղում էին Ահմադի վրա, թե՛ Ահմադը հայացավ, Ահմադը հայացավ ...

Ի հարկե, անունը լսողը կասեր թուրք է. բայց հենց ներս մտնեք, տեսներ թե Ահմադը ինչպես է ժաժ գալի տանը, հերիք էր, իսկույն կիմանար, որ տան սիրելի տղան է:

Ում կամենում էր, տուն էր բերում, պատվում, ճամփու դնում: Աղքատը ողորմություն ուղեր, թե հարեանը հացփոխ, իր ձեռքով տաշտից փերցնում էր, տալիս: Տան աղջիկներին ու փոքրերին հրամայում էր, ծեծում էր, սիրում էր, ինչպես և մյուս քեռիներս: Անասունների համար հողին տալիս էր: Մինը հիվանդանալիս դրեթե ինքն էլ հետն էր հիվանդանում, էնքան էր սիրում: Ինքն էլ էնպես սիրելի էր ամենքին: Ահմադը հիվանդանում էր թե չէ, մեր ուրախությունն էլ հետը կտրում էր: Ու ամբողջ օրը տատս ու պապս չորս կողմը պտտվում էին, ինչ որ լավ բան էին գտնում, շուրջն էին հավաքում, խնդրում էին թե ուրիշ ինչ կուզի սիրտը:

—Քո աշխատանքը մեզ հալալ արա, Ամմադ ջան.

Մի առաջնորդ էլ վեր կացա, տեսնեմ՝ բոլոր տանեցիք տը-
խուր են:

Իմ տատը արտասովորով քթքթում էր, ման էր դալի անկյուն-
ներում ու ինքը չէր իմանում, թե ինչ էր անում: Հարսներն ու
աղջիկները լուռ, տխուր, ներս ու դուրս էին անում: Վրանի
գռան կողքին նստած խոսում էր իմ պապը, իսկ մե. քիչ հեռու
գլխակոթ նստած էին քեռիներս:

— Աստված լինի քո օգնականը, բալա ջան, խոսում էր
պապս: Չոր քարին դնալիս՝ չոր քարն էլ կանաչի քեզ համար:
Պակաս օրդ խնդությունով անց կենա... Դե, վեր կաց, օրն անց
է կենում, ճամփեդ երկար է: Վեր կաց, բալա ջան:

Ահմադը չուի փեշով աչքերը սրբեց, վեր կացավ, եկավ
մոտեցավ իմ պապին: Պապս գրկեց, համբուրեց Ահմադին, ու
աչքերը լցվեցին արտասուքով:

— Քո աշխատանքը մեզ հալալ արա Ահմադ ջան, մեր աղն
ու հացն էլ քեզ հալալ լինի, քո մոր կաթնի պես: Մեզ մտիցդ
դցես ոչ: Թե աջողություն ունենաս՝ իմացրու, որ մենք էլ ու-
րախանանք, թե պակասություն ունենա իմացրու, որ հարեհաս
լինենք: Դե, դնա, քեզ մատաղ, աստված բարի ճամփա տա:

Այդ թե տատս գրկեց, համբուրեց Ահմադին, հետո մնա-
ցածները լաց լինելով ձեռն առան: Ասլուշ կտրած փոքրերիս էլ
Ահմադը համբուրեց և մի երկու կով, հորթ, գոմեշ, ձագ, մի
կըտրկան ոչխար, մի բարձած էշ առաջն արած, երկու շուն էլ
ետը դցած, ճանապարհ բնկավ:

Մյուս քեռիներս ուղեկցում էին Ահմադին:

Աստված բարի ճամփա տա, Ահմադ ջան, մնաս բարով, բա-
լա ջան, — ձեռքը ճակատին դրած ետեկց ձայն էր տալի պապս:

Ահմադը անցավ օարի մյուս կողմը, մյուս քեռիներս վերա-
դարձան: «Բայց ինչո՞ւ էին լաց լինում մեր տանը, քեռի Ահմադը
ո՞ւր գնաց» մտածում էի ես:

— Ահմադը ո՞ւր գնաց, նանի — հարցրի իմ տատին:

— Իրենց տունը գնաց, — պատասխանեց տատս:

— Իրենց տունը ո՞րն է...

— Ուրիշ տեղ է:

— Ահմադը ո՞վ էր որ...

— Ահմադը թուրք էր, մեր ծառան էր: է՛, քանի տարի մեզ
սպանն էր ... Հիմի իր իրավունքն առավ ու գնաց...

— Բա էլ չի՞ գալու:

— Չէ՛, բալա ջան, գնաց...

1908

ԻՄ ԸՆԿԵՐ ՆԵՍՈՆ

I.

Մի խումբ ընկեր երեխաներ էինք: Գյուղացի երեխաներ:

Ոչ ուսումնարան կար, ոչ դաս, ոչ դաստիարակություն. ազատ էինք միանգամայն ու խաղում էինք. ի՛նչքան էինք խաղում ու ո՛նց էինք իրար սիրում, ո՛նց էինք իրար սովորել: Սոված ժամանակներս էլ վաղում էինք հացի տաշտից մի կտոր հաց առնում, պանրի կարասիցը մի կտոր պանիր ու էլ ետ շտապում իրար մոտ: Իրիկուններն էլ հավաքվում էինք, ծիծաղ բաներ ասում կամ հեքյաթ պատմում:

Մի ընկեր ունեինք, անունը Նեսո: Ի՛նչքան հեքյաթ գիտեր, ի՛նչքան հեքյաթ գիտեր, ոչ ծեր ուներ, ոչ տղա:

Ամառվա լուսնյակ գիշերները մեր դռան գերանների վրա շուրջ բոլոր նստոտում էինք, հիացած պլլչում Նեսոյի՝ ողբ-վորությունից գեղեցկացած դեմքին: Ու պատմում էր նա Հոգի մեծիկներից, Չմբուխտ Ղուշից, Լիս ու Մուխ աշխարհից...

— Նեսո ջան, Նեսո, հիմի էլ Կուր թագավորի հեքյաթը պատմի, հիմի էլ Թուխի Ղուշի հեքյաթը պատմի... հիմի էլ Քաչալի ու Քոսակի հեքյաթը պատմի...»

II.

Ինպե՞ս պատահեց, որ մեր գյուղում ուսումնարան բաց արին: Ինձ ուսումնարան տվին, ինձ հետ էլ մի քսան երեսուն երեխա: Ամեն մի երեխի համար տարեկան երեք ուրլի վարձ էին ուղում. էս պատճառով էլ գյուղի երեխաներից շատերը, որոնց ծնողները չէին կարող տարեկան երեք ուրլի տան, մնացին դուրսը: Գուրսը մնացին և իմ խաղընկերների մեծ մասը, նրանց հետ և Նեսոն:

Առաջին անգամն էր, որ մեզ ջոկում էին իրարից և ջոկում

էին ուսումնարանն ու վարժապետը. առաջին անգամն էր, որ մենք գլխի էինք ընկնում, թե մինս ունեւոր ենք, մյուսս աղքատ: Դեռ էս օր էլ աղանջումս է Նեսոյի լացի ձենը, որ իրենց դռանը թափալ գալով դռում էր, թե՛ ես էլ եմ ուզում ուսումնարան գնամ: Եւ դեռ աղանջումս է նրա հոր ձենը, որ կանչում էր. — «Կա ո՛չ, կա ո՛չ, ա՛յ ոչ ու փուչ, ո՞րտեղից տամ... Երեք մանեթ ունենամ՝ կտանեմ հացի կտամ, կրեբեմ կուտեք, հրեա մնացել եք սոված նստած. կա ոչ...»:

Նեսոն ու մյուս դուրսը մնացած ընկերներս գալիս էին ուսումնարանի շէմքում հալաքովում՝ մեզ մտիկ անում, (բայց վարժապետը թող չէր անում, էնտեղից քշում էր: Դասամիջոցներին խաղի ժամանակ էլ չէր թողնում մեզ հետ խաղան, ասում էր՝ կողմնակի, օտար երեխաները իրավունք չունեն աշակերտների խաղերին խառնվելու: Եւ նրանք գնում էին ուսումնարանի պատի տակին նստոտում՝ սպասում էին մինչև դասներս վերջանար, որ միասին գնայինք:

Էսպիսով էլ առաջին տարին ուսումնարանում ես մոտեցա նոր ընկերների հետ, Նեսոն ու մյուս դուրսը մնացած ընկերներս էլ տարվա վերջը էլ չէին գալիս ուսումնարանի պատի տակին նստոտում ու սպասում ինձ:

III.

Մի երկու տարի մեր գյուղի ուսումնարանումը կարդալուց ետը հերս ինձ տարավ մեր կողմերի գյուղաքաղաքը, էնտեղի ուսումնարանը տվալ: Էս արդեն բոլորովին ուրիշ աշխարհք էր: Տները սպիտակ, կարմիր տանիքներով, ժողովուրդը զուգված ու մաքուր. ուսումնարանն էլ մեծ ու գեղեցիկ, ու ոչ թե մի վարժապետ, ինչպես մեր գյուղումն էր, այլ մի քանի վարժապետ ու մինչև անգամ վարժուհիներ, որ նորություն էր ինձ համար ու զարմանալի, սակայն շատ դուրեկան:

Տեղին ու դպրոցին վայել իմ հագուստն էլ փոխեցին: Քաղաքացի աշակերտի շորեր հագա, գեղեցիկ, մաքուր, — ու էսպես կերպարանափոխված էլ տոների արձակուրդին վերադարձա մեր գյուղը: Նեսոն ու հին ընկերներս իմացել էին, թե վերադարձել եմ, առավոտից եկել էին, մեր տան չորս կողմը պտտվում էին ու պատատակերիցը ծիկրակում: Դուրս եկա, գնացի մոտեցա: Չեմ հիշում ինչպես բարեկցինք. միայն էն է միտս մնացել, որ նրանք էլ առաջվա նման մտերիմ ու համարձակ չէին ինձ հետ: Ամենից առաջ ուշադրություն դարձրին իմ շորերի վրա: Նեսոն մինչև անգամ իմ աշակերտական կարճ բլուզն ակնարկելով մի

Ամառվա լուսնյակ գիշերները մեր դռան գերանների վրա շուրջ
բոլոր նստատուս էին, հիացած պաշուս նեսոյի ոգևորւթյունից
գեղեցկացած դեմքին:

աբախոսությունն արաւ՝ մյուսներին դառնալով ասաւ. — «Կասե-
նաս պոչատ կաշաղակ ըլի...»: Նրանք ծիծաղեցին: Ես վշտացա,
բայց բան չասացի: Ապա թե Նեսոն ձեռքը քսեց իմ շորերին,
նրան հետեւեցին մյուսներն ու զարմանք հայտնեցին, թե ինչ
փափուկ են: Էդ օրը առաջին անգամն էր, որ ես էլ ուշք դարձրի
նրանց շորերի վրա ու նկատեցի, թե ինչքան էին կեղտոտ ու
պատռւաւած: Եվ առհասարակ մեր ամբողջ դյուղը թվաց աղ-
քատ ու կեղտոտ:

IV.

Երկու տարուց հետո հատեղից էլ հերս ինձ տարաւ մեծ քա-
ղաք, ալիւի մեծ ուսումնարան: Երբ հնտեղից էլ վերադարձա՝
իմ առաջիկա խաղընկերները, որ արդեն մեծ տղերք էին, եկան
բարեկեցին մյուս դյուղացիներին նման ու նրանց հետ էլ հեռու
կանգնեցին: Միայն մի անգամ, խոսակցութեան մեջ, երբ ուրիշ-
ները ինձ հարցնում էին, թե հիշո՞ւմ եմ արդյոք, որ միասին
կարդում էինք, Նեսոն էլ հարցրեց թե՝ «Միտդ ա՞, որ ձեր դռան
դերանների վրա դիշերները հեքյաթ էինք ասում...»

Վա՛, ի՞նչպէս չի միտս... Միթե կմոռանամ: Էդ իմ մանկու-
թեան ամենալավ հիշողություններից միինն է, — պատասխանեցի
ես:

Նեսոն կարծես թե ուրախացաւ, բայց դարձյալ մնաց օտար
ու հեռու:

Իսկ քաղաք վերադառնալու ժամանակ էնպէս պատահեց, որ
Նեսոյի հոր ձին վարձեցինք, որ ես հեծնեմ: Նեսոն էլ պետք է
ձիու հետ ոտով գար: Եվ երբ ճանապարհ ընկանք, ես ձիու վրա,
իսկ Նեսոն իր ցնցոտիներով ու պճեղները դուրս պրծած տրեխ-
ներով ոտով՝ ձիու ետեւից — ինձ սաստիկ ծանր եկաւ: Մի քիչ
անցնելուց հետո հայտնեցի, թե ես ոտով դնալն ալիւի եմ
սիրում քան ձիով, ու ձիուց իջա: Եվ այնուհետեւ կամ միասին
դառնալ էինք գնում, կամ հերթով էինք ձի նստում: Նեսոն սրա
վրա ուրախացաւ, բայց նկատեցի, որ նա իմ արածը վերադրում
է ոչ թե իմ բարեսրտութեանն ու ընկերական զգացմունքին, այլ
իմ հիմարութեանը: Ես վշտացա իմ մեջը, բայց ալիւի մեծ վիշ-
տը առաջն էր:

Ճանապարհին մի տեղ իջանք, հանգստացանք ու հաց կե-
քանք: Չմերուկ ուտելու ժամանակ իմ գրպանի դանակը հանեցի
տոյի Նեսոյին, որ ձմերուկը կտրի: Ճամփա ընկնելու ժամանակ
դանակը կորաւ: Նեսոն պնդում էր, թե դանակն ինձ տվաւ գրք-
պանս դրի: Ես թեւ լաւ գիտեի, որ ինձ չէր տվել, բայց գրպան-
նեցս ման եկա ու ճանապարհ ընկանք: Ես պարզ նկատեցի, որ

նա իմ դանակը տակով արավ, վերջն էլ ուրիշները տեսել էին ձեռին: Եվ ճանապարհ ընկանք սրտումս մի ծանր վիշտ, որ ոչ թե դանակս եմ կորցնում, այլ մի ուրիշ շատ թանկագին բան, որ Նեսոյի համար անհասկանալի էր ... Իսկ երբ տեղ հասանք ու Նեսոն սկսեց է ետ վերադառնար՝ ես նրա համար մի արխալուղացու առա նվիրեցի, բացի ձիու վարձը, իսկ նա ինձ դիմեց թե՝ — «Բա մի չայի փող չես բաշխո՞ւմ ...»

Ես սաստիկ ամաչեցի ու էդ չայի փողն էլ տվի: Բայց նրանից հետո, ամեն անգամ, երբ հիշում էի իմ մանկության օրերը և էն երեկոները, գերանների վրա, լուսնյակի տակ նստած մեր խումբը ու Նեսոյին՝ հեքյաթ ասելիս — ամեն անգամ սիրտս լցվում էր ցավով ու ամիսոսանքով:

V.

— Նեսոն աղքատ է ... Նեսոն աղետ է ... Նեսոն լցված է դյուղական չարքաշ կյանքի դառնություններով ... Նա էլ եթե ուսում առներ, կրթվեր, ապահով լիներ՝ լավ մարդ կլիներ, դուցե ինձանից էլ շատ ավելի լավը ...

Այժմ Նեսոյին հիշելիս միշտ էսպես եմ մտածում ու աշխատում եմ արդարացնեմ, լավացնեմ ու նորից սիրեմ էնպես, ինչպես սիրում էի էն ժամանակ: Ուզում եմ՝ շարունակ էն խաղաղ, աստղալի լուսնյակ գիշերների Նեսոյի պատկերը լինի աչքիս առաջին, մտքիս միջին, բայց չի լինում, էլ չի լինում. իսկույն և եթ առաջ է գալիս մի ուրիշ պատկեր, մի շատ ամբթալի ու ցավալի պատկեր:

Երբ արդեն ուսումս ավարտած, կյանք մտած մարդ էի, մի անգամ էլ մեր դյուղը վերադարձա ու դնացի դյուղամենջ: Գյուղամիջում ժողովուրդը հավաքված աղմկում էր ու աղաղակում, իսկ մեջտեղը մի հաչից թռկով ամուր կապած ու գլխակոթ կանգնած էր Նեսոն:

Իմ հարցին պատասխանեցին, թե՝ գողություն է արել: Ես միջամտեցի, բաց թողնել տվի նրան: Բայց իմ երևակայության մեջ նա դեռ մնում է թեժ արևի տակ թռկերով հաչիցը կապած ու գլխակոթ, իսկ շուրջն աղմկում է մեր դյուղը:

Մեր դյուղում սովորական բան է և՛ գողությունը, և՛ հաչիցը կապելը, և՛ ծեծելը, բայց էս մինը իմ աչքի առաջից ու մտքի միջից չի հեռանում, ինչպես չի հեռանում և էն մանուկ Նեսոն, լուսնյակ գիշերներին գերանների վրա նստած հեքյաթ ասող Նեսոն, մաքուր ու միամիտ Նեսոն, իմ մանկության ընկեր Նեսոն:

Գ Ր Ա Ձ Ը

1.

Այնտեղ սարերն իրար են հանդիպել, իրենց արանքում մի մեծ ձոր են ստեղծել, որ կոչվում է Մուխը Չոր:

Մուխը Չորը բաժանում է հայերին ու թուրքերին իրարից: Նրա մի կողմը թուրք սարվոչն է իջնում, իր բինեն զարկում, մյուս կողմը՝ հայը:

Բայց նրանց խզիթները զիշերվա մթնով էլ անցնում են այն խոր անդունդը, իրարից ոչխար են դողանում, ձի, կով կամ գոմեշ են քշում: Նրանց հովիվները հանդերում են հասնում ու փետակռիվ են անում:

Մեկ էլ տեսար մի սարի տափից տարածվեց մի զիլ, առաձգական ձայն — «Հափար հե՛յ...» Այդ գուժավոր ձայնը ձգվելով՝ տարածվում է լեռներում ու հանկարծ երկու կողմն էլ բինեքում իրարով են անցնում:

2.

Թուրք Ղափըչօղլին բինեն զարկել, ծվար էր արել Մուխը Չորի մի կողմը: Այնտեղից խրոխտ ու սպառնալի նայում էր զիմացը վեր եկած հայերին: Նրա մարդիկը այդ սարերի ամենահաշակավոր գոգերն էին: Դատաստանից փախածները նրա մոտ էին ծածկվում, սարերով անցնող ավազակային խմբերը նրա հարկի տակ էին ապաստան գտնում:

3.

Մի իրիկնադեմ վրանում թինկը տված նա զրույց էր անում իր սովորական հյուրերի հետ: Նրանք հայտնի ավազակներ էին, որ անցնում էին լեռներով:

— Էս դիմացի հայերին լավ է տղերքը տակնուվրա չեն տնում, — իր դարձանքը հայտնեց հյուրերից մի քուրդ:

— Էդքան էլ խեղճ մի դիտենալ դրանց, — պատասխանեց տանտերը:

— Դրանց ...

— Հա՛, դրանց: Դրանց մեջ Չատի անունով մի չորան կա, իդիթ եմ ասում, որ մենակ էն մի տղի դեմը դուրս դա:

— Փա՛ հա՛, — բացադանչեց վրդոված ավազակը ու չբըխկալով վրա նստեց:

— Ի՞նչ կտաս, դիշերս էնպես անեմ, որ առավոտն էլ ծուխ չբարձրանա դիմացը:

— Կապուտ ձին փեշքեշ:

— Ձեռքդ տուր:

Նրանք ձեռք ձեռքի խփեցին ու դրադ եկան:

4.

Սարսափելի մութն են Մութը Չորի դիշերները:

Մի մթնադիշեր էր. անձրևն էլ անընդհատ տեղում էր միտլար: Քնած էր հայերի բինեն: Երբեմն երբեմն հովիվները այս կամ այն կողմից խուլ «հեյ-հե՛յ...» կանչելով, իմացնում էին, որ հսկում են դեռ:

Դիշերվա մի ժամանակը մի թմփթըմփոց անցավ վրանների մոտից: Շները վեր կացան, վրա տվին, ոչխարը խրտնեց, ձիաները փախան, տավարը ցրվեց: Հովիվները հավար կանչեցին, հրացանները բացվեցին, և այս բոլոր սարսափներն ու ձայները խառնվելով մութին, հեղեղին ու ամպի որոտմունքին, հորինեցին մի դժոխային դիշեր:

— Շունը տարա՛ն, բինեն պահեցեք, հե՛յ... — դուռաց ամսահա հովիվ Չատին:

— Շունը տարա՛ն ... — Չայն տվին ամեն կողմից ու սև սարսափը կալավ բինին: Լեռներում ամեն մարդ լավ է հասկանում, թե ինչ կնշանակի՝ «չունը տարան»:

Գողերը միշտ մի կամ երկու հոգով վազում ընկնում են բինեն, ոչխար, ձի, տավար խրտնացնում, խառնում են իրար:

Շներն ընկնում են նրանց ետևից: Նրանք էլ շներին հաչեցնելով տանում, հեռացնում են բինից: Այնուհետև խառնված, անշուն բինին ետևից վրա են տալիս նրանց ընկերները և շփոթի ու խավարի մեջ քշում են անասունները:

Շուտով հետևեց երկրորդ հարձակումը, հարահրոցն ընկավ, հրացանները բացվեցին, ամեն բան մթնումը խառնվեց իրար ու իրար խառնված ընկավ դեպի ներքև:

Ահնակիր մթնում ոչինչ չէր երևում: Փայլակի լուսով վայրկենաբար բացվում էր ահռելի տեսարանը, բայց մարդու աչքերը որոշ բան չէին կարող նկատել այն թոհ ու բոհի մեջ: Աչքերը չէին կարող նկատել, բայց հրացանների ձայները ցույց էին տալիս, թե որ կողմից են գնում, և հովիվների աղաղակը, որ կանչում էին «Տարա՛ն, տարա՛ն... Ալարաչ հե՛յ...»:

Այդ ձայներն էլ հետզհետե հեռացան, նվազեցին ու էլ ոչինչ չէր լսվում:

Անձրևը միաշար շրջվում էր և ամպը խուլ ճայթում առ որոտում էր հեռու լեռներում:

Ծ.

Լուսադեմին տղերքը վերադարձան: Դեռ հեռվից լսվում էր նրանց ուրախ ուրախ խոսուցն ու ծիծաղները թանձր մշուշի մեջ: Ապրանքն ական ու անվնաս ետ բերին հանձնեցին սարվորին, իրենք հավաքվեցին հովիվ Չատնի վրանը, որ հաց ուտեն:

Նրանք իրենց հետ բերել էին մի քրդի քոլոզ, վահանն ու թուրը:

Իսկույն տարածվեց, թե տղերքը մի քուրդ են սպանել ու հետաքրքրված սարվորները եկան խռովեցին վրանի ներսն ու դռների արանքում:

Չատնի մայրը սոված հովիվների համար կրակի վրա կերտակուր էր շինում ու հետն էլ իրեն իրեն դռնդռնում:

Ա. տղա, նա էլ մեր կունենա՛... .

Ա. տղա, հիմի նրա մերը ճամփա կալահի՛... .

Ա. տղա, կասի, տղես ետ չեկավ... .

Ա. տղա, ճամփա կալահի՛ ետ չի գնա՛լ...»

Գլուխներն օրորելով նրան ձայնակցում էին մի քանի ուրիշ կանայք: Այն ինչ՝ հովիվները սարվորին պատմում էին, թե բանն ինչպես եղավ:

— Չորս կողմից հավաքվեցինք, տարանք արինք մի ձոր: Էստեղ սրանց տեղը որ նեղացրինք, սրանք ապրանքը թող արին ու ամենքը մի կռան վրա փախան: Մընին քչեցի, տարա քարափին դեմ արի: Որ քարափին դեմ ելավ, մին էլ տեսա ետ դառավ, թուրը հանեց, վրա քչեց թե՛ գլուխդ աղատի, միջիցդ կես եմ անում: Ո՛նց թե միջիցդ կես եմ անում,— դագանակը պտըտեցի, ուսախառը վեր բերի, ա՛ռ հա կտաս... .

— Ա՛յ տուր,— բացազանչեցին սարվորները:

— Ես նրա հայրն եմ,— ասավ ծերունին:— Եկել եմ, որ նրա
արինը փեղ հալալ անեմ:

— Շրբխալով փռւեց, — վերջացրեց Չատին իր պատմութիւնը:

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, — քահ քահ խնդացին սարսփոները:

6.

Այս դեպքից մի քանի շաբաթ անց էր կացել: Մի օր շները հաշնցին. դուրս եկան, տեսան մի պառավ քուրդ ձայն էր տալիս բխի ներքեից:

— Ի՞նչ ես ուզում, ա՛ թիւփա:

— Չորան Չատնի վրանն եմ ուզում, — ասով քուրդը:

Բերին չորան Չատնի վրանը: Չատին հաց դրեց հյուրի առաջ: Դեռից զենից խօսեցին, մինչև հացը կերավ պրծաւ: Երբ որ հացը կերաւ, պրծաւ, Չատին հարցրեց.

— Խեղ բլի, բնչի՞ համար էր եկել թիւփան:

— Խտեղ մի քանի շաբաթ առաջ մի քուրդ են սպանել՝ — խօսեց հյուրը:

— Սպանել են, — պատասխանեց հովիւր:

— Ասում են՝ դու ես սպանել:

— Դրուստ է:

— Ես նրա հայրն եմ, — ասով ծերունին: — Եկել եմ, որ նրա արջներ քեզ հալալ անեմ: Դու նրան ճամփին չես սպանել, իր ոտներ չես սպանել... Քանի անգամ ասի՝ ա՛յ որդի, ձեռք վեր կալ էտ հարամ ճամփից, հետու կաց էտ բնկերներից. ուրիշները քեզ համար չեն աշխատել... Ինձ չլսեց: Երևի էտպես մահը մոտեցել էր, — ասով քուրդը ու գլուխը քաշ արաւ, լռեց:

— Համատիղ հաստատ կենաս, որ արդարն ես խոսում, — չորս կողմից ձայն տփին սարսփոններն ու իրենք էլ լռեցին:

— Արինը քեզ հալալ, — բացատրանչեց ծերունին, միայն մայրը... զխտեա էլի, մայր է... չի հանդատանում... Շորերն ինձ տփեք, տանեմ, շորերի վրա բաց բլի, իր սիրտը հովացնի, իր կարտան տունի:

Չատին բերեց, ծերունուն հանձնեց արյունոտ քոյուզը, վահանն ու թուրը, մի ոչխար էլ առաջն արաւ ու շներն անցկացրեց, տարաւ ճամփու դղեց:

— Դե՛, մնաս բարով, դավախ — հրաժեշտ տփաւ ծերունի քուրդը:

— Գնա՛ս բարով, թիւփա:

ԵՐԿԱԹՈՒՂՈՒ ՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1898 թվին նոր էր բացվել Թիֆլիսից Ղարս գնացող երկաթուղին: Լոռու գյուղերից մեկում մի իրիկնադեմ Ուհանես բիձու գոան գերանների վրա նստոտած զրույց էինք անում: Ուհանես բիձեն մեզ պատմում էր, թե ինչպես սկսվեց երկաթուղու շինությունը:

«Մի տարի ես ու մեր Սիմոնը ներքի ճալումը ճխարտ էինք կտրում»: Էսպես էր պատմում նա:

«Մին էլ տեսանք մի քանի սխալտակ շլապկալոր մարդիկ ներքեից դուրս եկան ու ջուրնիվեր, ջուրնիվեր գնացին:

— Ասի՛ հե՛ Սիմոն:

— Թե՛ ի՞նչ ա:

— Ասի՛ էստեղ մի բան կա:

— Թե՛ ի՞նչ պըտի ըլիլ, ճամփորդ մարդիկ են, կարելի ա ճամփեն կորցրել են, իրենց համար գնում են:

— Ասի՛ չէ՛, էստեղ մի բան կա, եղնա կիմանա:

Եկանք տեսանք Տերսանց ջաղացի կտերը մի սխալտակ փեսա ա տրնկած:

— Ասի՛ հե՛ Սիմոն:

— Թե՛ ի՞նչ ա:

— Ասի՛ հիմի տեսնում ե՞ս:

— Թե՛ էս ի՞նչ ա որ:

— Ասի՛ հալա դեռ կաց, եղնա կիմանա...

Մրանից մի քանի ժամանակ անցավ — մին էլ տեսնենք կաղեթ եկավ, թե՛ բա՛ երկաթուղու ճամփեն դեմն են տանում...

— Ասի՛ հե՛ Սիմոն:

— Թե՛ ի՞նչ ա:

— Ասի՛ հիմի տեսա՞ր խոսքս որտեղ դուրս եկավ...

— Ա՛յ լեզուդ պասպանձվեր հա՛, — ձայն տվեց էն կողմից որսկան Օսեփը:

— Ա՛յ տղա, ընչի՞ ես էդպես ասում, ի՞նչ մի վնաս բան ա երկաթուղին, — մեջ մտան մի քանի գյուղացի:

— Վնաս չի, բա ի՞նչ ա, եկավ ձորերումը ծղղըրտաց, էլ

սլախրա չմնաց, կխտար չմնաց, ձենիցը խրտնեցին, փախան կո-
րան:

— Պախրեն ու կխտարը չէ. որ, հալատա ես էլ կորչեմ, —
խոսքն առավ մի հովիվ, որ դադանակին հենված կանգնած էր: —
Գնում եմ քարի գլխին կանգնում եմ, ձորերին մտիկ եմ անում,
որ էն քարափները քանդելիս տեսնում եմ սրտիս ծերը մղկատում
ա, ոնց որ թե մարդի երեսեն թշնամու ձեռին քրքրելիս ըլեն ու
մարդ կարենա ոչ թե օգնի...

— Ձէ', շատ բան կընչանա, — սրա հետ էլ հառաչեցին մի
քանիսը:

Ու սկսվեց վեճը երկաթուղու վրա, թե երկաթուղին օդուտ էր
բերելու, թե վնաս:

Էդ վեճի ժամանակ երկաթուղու գծի վրա աշխատող օտարա-
կաններից մինը ձորիցը դուրս եկավ ու մոտեցավ մեզ:

— Բարի իրիկուն ձեզ:

— Աստծու բարին, ուստա:

— Ինձ մի չափ ալյուր է հարկավոր, ձեզանից ո՞վ ալյուր
կծախի, — դիմեց օտարականը ամենքիս:

— Ո՞րտեղացի ես, ուստա, — հարցրեց Ուհանես բիձեն:

— Օսմանլիի հողիցն եմ:

— Ուհանես բիձա, հալա մի հարցրու տեա ո՞ր քաղաքիցն
ա, — խնդրեց մի դյուղացի:

— Քու քաղաքի անունն ի՞նչ ա, բարեկամ, — կրկին հարցրեց
Ուհանես բիձեն:

— Սըվաղ:

— Սըվա՛ղ, — երկարացնելով ու խորհրդավոր կրկնեց Ուհա-
նես բիձեն:

— Ի՞նչ ասավ, Ուհանես բիձա:

— Սըվաղ:

— Պա՛հ, քու տունը չքանդվի... ծափ տվին ու ծիծաղեցին
մի քանի դյուղացի:

— Էնտեղից էստեղ քանի՞ ամսվա ճանապարհ է, — շարունա-
կում էր իր հարցն ու փոքրձը Ուհանես բիձեն:

— Երեք ամսվա:

— Պա հո՛... — միաբերան դարձացան ամենքը:

— Համեցեք դարիւր ախպեր, նստի, հաց բերեն, հաց անուշ
արա:

— Ձէ', շնորհակալ եմ, փռաղ եմ, ձեզանից ո՞վ ալյուր կծա-
խի, մի չափ ալյուր տա՛ դնամ:

— Ախչի մի չափ ալյուր դուրս բերեք, — դռնից ձեն տվեց
Ուհանես բիձեն. — գլուխ-գլուխ լցրեք:

— Ո՛ւ, ո՛ւ, ո՛ւ... Չորում սուլում էր երկաթուղին:

Հարսներէն մինը մի չափ ալյուր դուրս բերեց, ուղեց դատարկի մեջը, բայց նա թող չարամ:

— Ի՞նչ արժե...

— Աժա, դեռ ածա տոսրակիդ մեջը:

— Չէ, առաջ մի դինն խմանանք:

— Դեռ ածա, հետո կիմանաս. թե որ թանդ ըլի, դատարկելը հեշտ ա:

Ուստեն իր տոսրակը բաց արամ, հարսն ալյուրը մեջը դատարկեց ու դնաց:

— Դե հիմի ի՞նչ տամ,— հարցրեց ուստեն ծոցից քսակը հանելով:

— Ոչինչ, Ուստա, ոչինչ չի հարկաւոր, քեզ փեշքեշ, մեր աշխարքումը դարկրից հացի փող չեն առնի, էդ տեսակ աղաթ չկա... — առավ Ուհանես բիճեն ու շարունակեց իր չիբուխը ծխելը:

Ուստեն մի քիչ շփոթվեց, չեմ ու չում արամ ու դնաց:

Ուստի դնալուց հետո մի կարճատև լռություն տիրեց, ապա թե խոսեց մի գլուղացի:

— Էն օրը մինն եկել ա թե՛ մածուն եմ ուզում: Հարսները մածուն գրին առաջին. փերամ պրծամ, հիմի վեր ա կացել, թե՛ ի՞նչ արժե...

— Ասում եմ՝ ի՞նչը...

— Թե՛ մածունը...

— Ասի՛ ա՛յ մարդ, գլխիցս քաշվի, էդպէս բաներ մի ասի, թե չէ ոչխարի ելած կաթն էլ կցամաքի...

— Ա՛յ տղա, ի՞նչպէս անենք... Էն լա՛վ ա, որ ոյ դա մուֆտա ուսի ու տանի՞... Էս վրա քանիսն են դալի, դիտե՛ս թե չէ... Էն օրը մընին ես եմ մի խան ալյուր չափել տվել... Էտ ո՛ւր կերթա,— մեջ բնկամ Ուհանես բիճու փոքր ախպերը:

— Որ դա՛ մին էլ տուր... դլուխը վեր քաշելով հանդարտ խոսեց Ուհանես բիճեն:

— Օջաղդ չեն կենա,— վաչացին մի քանի ծերեր:

— Աչքս լիս էլի՞. Սրվաղից սկսած ոյ դա՛ չափի տուր. կասես ես նրանց համար եմ աշխատել... Ոյ դալիս ա՛ բարով, հազար բարի. բան ա ուզում փողը բերի՛ տանի...

Ու սկսեցին վիճել: Ուհանես բիճեն էլ աաքացամ, աղմուկը մեծացամ:

— Ո՛ւ ո՛ւ ո՛ւ... Չորերում սուլում էր երկաթուղին:

Նոր էր մտել նա մեր ձորերը:

Մ Ե Ր Ո Ն Ք

1.

ԳԱՌՈՒ ԲԻՋՈՒ ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ես ալ Գարո ընկերս անցնում էինք Լուսու ձորով:

— Հե՛յ, տխրացու — ձայն տվավ նա:

— Համմե:

— Հրամանքդ չատ: Ես տեսնում եմ, որ էս մեր նոր ուսում առածները շատ աշխարհքից դուրս մարդիկ են, դու սրան ի՞նչ կասես:

— Ինչո՞ւ, Գարո ընկերս:

— Նրա համար, որ հենց դիտեն՝ ամեն բան իրենք են հասկանում, իրենցից առաջ էլ ոչ մարդիկ են եղել, ոչ բան են հասկացել: Մին էլ կտեսնես բռնեցին ու գլխիդ դելի ավետարան կարդացին — հա՛ էս ճանճ պահի՛ր, էս արբեչումի ճիճու պահի՛ր, էսպես մածուն չինի՛ր, էսպես ցանի՛ր, էսպես հնձի՛ր... Տո, հեր օրհնած, մի առաջ հարցրո՛ւ, տես՝ էդ բաները դրանք էլ միտք են արել թե չէ, նրանից ետը՝ թեկուղ ուշուց աուր:

— Եստ մի՞տք եք արել որ, Գարո ընկերս:

— Ա՛խպեր, այ ես հիմի՛ օրինակի համար՝ մինն ասեմ, դու տես՝ մենք էլ հացակեր մարդիկ ենք, բան ենք հասկանում թե՞ չէ: Մի աշունք մեր Դավոն դնաց քաղաքը խող ծախելու: Մի ճանաչ մարդ արբեչումի ճիճվի սերմ էր տվել թե՛ տարեք ձեր տեղը առաջ բերեք: Ճամփա պահեցինք մինչև դարունքը բաց եղավ: Գարունքը որ բաց ելավ, ոնց որ խրատ էր տվել՝ էս ճիճվի սերմը բերինք մեր խիղանի ծոցում դրինք, որ տաքանան, դուրս գան: Դուրս եկան ասեղի ծերի չափ մանր սև զաղեր: Տխրացո՛ւ:

— Համմե՛:

— Էդ ձեր ուսումնականները թե դիտեն — արբեչումի ճիճուն ի՞նչ կուտի:

— Թթան տերև:

— Էդ ձեր ուսումնականները թե գիտեն, — ապրեշումի նիւուն ի՞նչ կուտի:

— Ապրե՛ս, գրուստ ա: Գնացի ձորիցը մի շալակ թթան տերեւ
բերի, կապեցի մեծ տան ամբարի որիցն ու ճիճուն վրէն ածի:
Ինչքան մարդ եկավ նայելու, ոչ-ոքի տուն չթողինք՝ որ աչքով
չտան, ասինք թող մի տեսնենք ինչ ա դուրս դալի: Ա՛յ աղա,
էդ անտեր ճիճուները մի քանի օր կացան ու կոտորվեցին: Հիմի
թե ասենք նրանից էր, որ գոմչի ձաղը շատ էր մոտ կապած,
ոտնատակ էր տալիս, թե նրանից էր, որ հավերը տուն էին թա-
փում՝ կացահարում. դե ո՞նց անենք: Հո չէի՞նք կարող հավերը
կոտորել կամ ձաղն սպանել: Թե ասենք անձրևիցն էր, որ երդի-
կովք ներս էր թափվում, մին էլ մարդ միտք ա անում, թե բա
քաղաքումն անձրև չի դալի՞: . . . Մի խոսքով՝ բան դուրս չեկավ:
Տեսանք, որ մեր երկրումը արբեշումի ճիճուն անում չի, բան չի
դառնում: Դե՛ դարձանալու ի՞նչ կա որ. էնպես երկիր կա՝ հավք
չի ապրում, էնպես երկիր կա՝ ցորեն չի դուրս դալի. սմեն աչ-
խարհք մի տեսակ բնություն ունի. բայց էս մեր նոր ուսում
առածները էսքանն էլ չեն հասկանում:

. 1899

2.

ՔԵՌԻ ԽԵՉԱՆԸ

- Բարի լիս ձեզ:
- Ա՛յ, բա՛րով, բա՛րով, քեռի Խեչան: Ա՛ղջի, չա՛յ բերեք,
հա՛յ բերեք, ա՛րադ բերեք քեռի Խեչանի համար: Ի՛, խեթ ընի,
քեռի Խեչան, ի՞նչ կա, ի՞նչ է պատահել, որ դու քաղաք ես եկել:
- Ինչ պետք է պատահի. ձեր կարոտն էինք քաշում: Ասի՛
մեռնիլ կա, ապրիլ կա, մի դնանք տեսնենք:
- Շնորհակալ ենք, շնորհակալ ենք, քեռի Խեչան:
- Քեռի Խեչանը դեսից-դենից խոսեղով թեյ խմեց, հաց կերավ,
վերջը լուց ու սկսեց չիրուխ քաշել:
- Մին էլ չիրուխը բերնից հանեց թե՛
- Բա էս ո՞նց պըտի ըլի:
- Ի՞նչը, քեռի Խեչան:
- Էս, որ երեսին սարդաթ են տանում:
- Չգիտեմ. . . ես ի՞նչ կարող եմ անել. . .
- Էլ ինչը ո՞րն ա, հրեն քեռեկինդ նստած լաց ու բլում:
- Դե ասա, ինչ որ կարող եմ անել, — պատրաստ եմ:
- Ասում եմ՝ դնանք մի մեարիկեն հանենք, տեսնենք, ինչ
ենք անում:
- Լա՛վ համեցեք գնանք:
- Գնացինք կոնսինստոր:

Դիմանապահին խնդրեցի՝ քեռի Սեչանի ցույց տված թմա-
կանի մետրիկական մատյանները հանեց, ման եկանք, քրքրե-
ցինք, քեռի Սեչանի տղեն չկար:

— Էդ ոնց ա, ախպեր:

— Դե չկա էլի, քեռի Սեչան:

— Հլա մի քանի տարի էլ ցած մտիկ արեք, կարելի՛ ա սխալ-
վել ենք:

— Նոր մատյաններ բերինք, ման եկանք, նրանց մեջ էլ չկար:

— Մենք սխալվել ենք ... անպատճառ սխալվել ենք էլի,—
կրկին խոսեց քեռի Սեչանը: Երեսներ իմ հաշվով մեծ պետք է
լլի: Մըթամ պետք է ասեի բարձր մտիկ արեք, ցած եմ ասել:

— Լավ, քեռի Սեչան, բարձր էլ մտիկ կանենք:

Նոր մատյաններ բերինք, նորից ման եկանք: Դարձյալ չկար:

— Չկա, քահանան դրել էի:

— Բա էս ո՞նց պրտի լլի:

— Դե որ չկա՝ ի՞նչ անենք... Գնա՛նք քեռի Սեչան:

— Գնալով ո՞նց կըլլի... հրեն քեռեկինդ նստած լաց ա ըլլում:

— Դե ինչ անենք, որ չկա:

Դուրս եկանք: Մի հիսուն քայլ դնացինք, քեռի Սեչանը
կանգնեց:

— Կա՛ց հլա:

— Ի՞նչ կա, քեռի Սեչան:

— Մըթամ էս ո՞ւր եկանք, ուր ենք գնում:

— Մեր տունն ենք գնում, էլի:

— Եստ էդ էլավ, որ ...

— Բա ի՞նչ անենք:

— Ախր էնտեղից էստեղ քու անունը տվել եմ եկել, հիմի
որ դնամ՝ ի՞նչ խարար տանեմ:

— Դե ի՞նչ անեմ, քեռի Սեչան, մատյաններն էն էին, էնքան
տարի տեսանք, տալին ու վրա արինք—չկա:

— Ոնց թե չկա, էն ոնց ա ամենի տղեն էլ կա, հենց իմը
չկա ...

— Դե որ էդպես է, ի՞նչ անենք:

Քեռի Սեչանը մինչև տուն բան չխոսեց:

— Հը՞, ինչ արիք,— հարցրեց կինս:

— Դեռ հալա տեսնենք,— պատասխանեց քեռի Սեչանը:

— Էլ ի՞նչ տեսնենք, մատյանումը դրած չէ, վերջացավ
դնաց,— մեջ մտա ես:

Քեռի Սեչանը տնքաց:

— Վերջացավ, վերջացավ, ես էլ ինչ ճամփով եկել եմ էն
ճամփովն էլ ետ կերթամ մեր տունը,— վճռեց ու վշտացած
նստեց, սկսեց չիբիսին դռ տալ:

Ճաշի ժամանակն եկաւ: Լուռ նստած ճաշում էինք. հան-
կարծ քեռի Խեչանը ճաշն ընդհատեց ու ինձ դիմեց.

— Բաս ես որ հիմի գնամ՝ քեռեկնկանդ ի՞նչ ասեմ:

— Ընչի՞ համար:

— Էս մետրիկականի:

— Վա՛հ, չկա, չկա, քեռի Խեչան. տերտերը դրել էի, չկա:

— Է՛, դե ասում ես, էլի:

— Ի՞նչպես թե ասում ես, էլի, քեզ ասում են—չկա:

Քեռի Խեչանը դարձյալ տնքաց ու չիբուխը սարքեց:

Ճաշից հետո մտա իմ առանձնասենյակը, որ հանդատանում:
Մտածում էի, թե ինչ տեսակ մարդիկ են մեր գյուղացիք...

Մին էլ տե՛սնեմ նմա մտաւ քեռի Խեչանը:

— Գնում ե՞ս:

— Հա՛:

— Բա էս ներս ժամանակ ա՛:

— Բա՛ ինչ անեմ, քեռի Խեչան:

— Ախր ես եկա հստեղ մնացի, բա ի՞նչ ես անում:

— Ի՞նչ անեմ քեռի Խեչան:

— Էս մետրիկի համար բա ի՞նչ ես ասում:

— Վա՛հ, դարձանալի մարդ ես, ա՛յ մարդ, քեզ հայերեն
ասում են՝ չկա՛, չկա՛, քեռի Խեչան:

— Դե լավ, լավ, էլ ինչ ես նեղանում, չկա ես էլ կգնամ մեր
տունը: Մնաք բարով, — ու քրթմնջալով դուրս գնաց:

— Գնաս բարով. դե ինչ անեմ, որ չկա:

Վերկացա, տեսնեմ քեռի Խեչանը պատշգամբում նստած չի-
բուխ է քաշում: Գլխարկս վերցրի, որ տանիցը դուրս դամ:

— Էդ ո՞ւր ես գնում, — ետևիցս կանչեց քեռի Խեչանը, —
բա ի՞նչ ես ասում...

— Բան չեմ ասում:

— Գնում ես...

— Հա՛:

— Էլ մետրիկեն չես տեսնի՞ր...

— Ձէ՛, չեմ կարող:

Էս պատմությունից հետո քեռի Խեչանը դնացել էր գյու-
ղումը պատմել, թե իր տեղը նեղ էր, եկել էր քաղաք՝ ինձ
խնդրել, որ օգնեմ, իսկ ես ասել էի՝ չեմ կարող, ու ոչ նրա խոս-
քին էլին ականջ դրել, ոչ երեսին էին մտիկ արել:

3.

ՆԵՍՈՅԻ ՔԱՐԱԲԱՂՆԻՍԸ

Կիրակոսը մրսել էր, անկողին էր ընկել, տանջվում էր տա-
քության մեջ: Հարևանները հիվանդի շուրջը հալաքված օղեն
լիքը դրույց էին անում, չիբուխ քաշում:

— Տղէ՛ք, սա որ քրտնի ոչ, բան չի դառնալ, եկեք սրան մի քարաքաղնիս անենք, — ծխի միջից առաջարկեց Նեոս բիձեն:

— Հա, էդ խելքս կտրեց, — համառություն տվեց մի ուրիշը:

— Դրան էլ ուրիշ ճար չկա, — ձեն տվին էս ու էն կողմից:

— Կիրակո՛ս ...

— Հը՛:

— Ասում ենք քարաքաղնիս անենք, ի՞նչ ես ասում:

— Վախենում եմ... չդիմանամ ...

— Տո՛, կդիմանաս, երեսա հո չե՛ս:

— Դե... դուք դիտեք... ձեզ մատաղ:

— Ա՛ղջի, պղինձը ջուր լցրեք բերեք. մի փեշ էլ քար բերեք կրակն ածենք տաքանան:

Պղինձը դրին կրակին: Քարերն ածին կրակի մեջ ու Նստոտեցին: Նեոս բիձեն սկսեց պատմել, թե քանի հողի են աղատվել քարաքաղնիսով. Մատնանց Դանելը, Մաթոսանց Մինասը, Ծատուրանց Ստեփանը, Մաչկաթորանց Միկոն — մինչև որ ջուրն եփ եկավ, քարերն էլ կարմրեցին:

— Դե ժամանակն ա, վե՛ր կացեք:

— Տղէ՛ք վախենում եմ ... — կանչեց հիվանդը:

— Դու սո՛ւս կաց: Աղջի, մի երկու հաստ լեհեր բերեք, մի չորս ու հինգ ուժով տղեք էլ եկեք հստեղ:

Շորերով փաթաթված եռման ջրով լիքը պղինձն ու հիվանդին դրին խոր հեռ, կարմրած քարերը լցրին ջրի մեջ. քարերը թշալեցին, ամպի նման դոլորչին սկսեց բարձրանալ, շտապով վերմակները ծածկեցին ու չորս կողմից վրեն նստոտեցին:

— Վա՛յ, խեղդվեցի՛, — խուլ դռում էր հիվանդը:

— Խեղդվի՛լ չես... տղերք պլնդ նստեցեք: Գլուխն ու տոները ամուր պահեցեք:

Հիվանդն աղաղակում էր, օրհասական ջանքեր էր անում շարժվելու, բայց հինգ-վեց աժդահա տղամարդ վրեն նստած չէին թողնում:

— Ո՛ւր ես գնում, — կանչում էին էս ու էն կողմից, վերեւից սեղմում ու հրհռում:

— Հիմի թե չքրտնի՛:

Ու Նեոս բիձեն, հիվանդի վրեն նստած, չիբուխը բերանին շարունակում էր իր պատմությունը:

— Մի տարի էս մեր Արդարն էլ հսպես մրսել էր: Ղանթափու ծաղիկ բերին, չա՛յ շինեցին խմացրին, պրաչոկ բերին, ջուր արին, տվին իրան, քաղախ քսեցին, բան չի դառավ:

Ասի տղերք, բերեք ես դրան մի քարաքաղնիս անեմ: Թե՛ գե՛ դու դիտես: Բերի մի թե՛ կրակ արի, Գարան տատի պուռնիք կտորած պղինձը ջուր լցրի վրեն դրի, քար հավաքեցի ածի չեղ-

Ջր: Ջուրն եմ եկամ, քարը կարմրեց: Սա թե՛ վախենում եմ: Ախր նա էլ սրա նման մի լեղատաառ օքմին ա:

— Այա ընչի՞ ես ասում, Արդարը հո սրտոս մարդ ա:

Վա՛յ է՛, նրա սրտոսը ո՞րն ա: Մի աշունք ես մի արջի բուն դտա: Եկա ասի՝ Արդար, արջի բուն եմ դուել, արի գնանք արջին բնիցը հանենք: Գնացինք: Ես մի ձող վեր կալա էս արջի բունը խրրխրթորեցի: Մին էլ հանկարծ էն անտեր արջը դուրս եկամ ու ինձ կալամ: Արդար, քոմադ հա քոմադ: Ո՞վ կտա Արդար—մին էլ տեսնեմ հրեն փախած գնում ա: Արջի ձեռիցը մի կերպով պրծա եկա տուն: Ասում եմ, ադա, դու էս ի՞նչ արիր: Թե՛ եկա տուն, որ թվանք բերեմ: Սուտ: Վախիցը փախամ:

— Էն էի ասում — հիմի սա կանգնել ա, թե Նեսո ջան վախենում եմ, ինձ քարաբաղնիս մի՛ անիլ:

Ականջ չդրինք, բերինք կեծացած քարերը Եփման Ջուրը լցրինք ու հենց էնպես բուղը վեր ըլելով սրա հետ կոխեցինք տեղի տակը. — վա՛յ, մեռա հա՛, մեռա: Լսողն ո՞վ ա: Վրեն նստոտեցինք: Ես եմ, էս մեր Ղուկասն ա, Փիլոն ա, Գաբոն ա, Արուսթն ա: Հիմի սա տակիցը գոռում ա, ո՞նց ա դոռում... էնքան դոռաց մինչև դինջացավ: Բայց արևնք, տեսանք Ջուր ա կարել: Էն էր ու էն, լամպցամ, տեղիցը վեր կանգնեց ողջ առողջ մարդ:

Նեսո բիճու պատմութունը որ վերջացավ, վեր կացան վերմակները ետ քաշեցին: Գոլորշին օդեն բռնեց: Բայց Կիրակոսը...

— Կի՛րակոս:

Ժաժ չի գալի:

— Կի՛րակոս...

Պատասխան չի տալի:

— Կիրակո՞ս. — ձեն տվին, շարժեցին, քաշքշեցին, Կիրակոս չկա:

— Ա՛յ տղա, էս ո՞նց էլամ, — մոլորված արտասանեց Նեսոն: Մյուսները լուռ էին:

— Վա՛յ, տունս քանդվե՛ց... ծղրտաց Կիրակոսի կինը: Իրար հըրհըրելով տղերքը դուրս եկան կտուրը: Ու մինչդեռ ներքե Կիրակոսի կինը սուգ էր անում, կտերը արևում նստոտած տղերքը պատմում էին, թե քանի-քանի հողի են խեղդվել քարաբաղնիսից: Հանրսանց Հարոնը, Մեկքոնանց Վանեսը, Հախվերդոնց Ադեն, Շիմալանց Շամիրը... ո՞ր մի՞նն ասես:

— Տո՛ղ ե հաղատի դիր ա էլի, հո նրանց էլ Նեսոն չի խեղդել: Նեսոն լուռ, գլուխը կախ արած լսում էր ու չիբուխ էր քաշում:

Ու նեստ բիձեն, հիվանդի վրեն նստած, շիրուխը բերանին շարունակում էր
իր պատմությունը:

ԵՂՋԵՐՈՒՆ

Մի սեպտեմբերի մեր գյուղացի որսկան Օսեփը ինձ դիչերա-
կաց որսի տարավ Եղնուտի կիրճը: Գիչերներն էդ կիրճով եղջե-
րուններն իջնում են ձորերն ու հովիտներն, արածում են, արշա-
լուսից առաջ շուր են խմում ու էլ ետ իրենց «սնդոցն» են տալի:

Գնում էինք դիչերը մնանք բոստանչի Օվակիմի դափումը,
որ լուսադեմին հասնենք որսատեղը պահելու:

Ես էի, որսկան Օսեփն էր ու մեր գյուղացի մի տղա, որ
Օսեփի շալակտարն էր:

Մենք գնում էինք էն դաժան հրճվանքով, որով միայն որսի
են գնում: Ճամփին որսից էինք խոսում:

— Որսը բախտի բան է, — ասում էր Օսեփը: — Մին էլ տեսար
երևույթք ելավ ու քամի դառավ կորավ: Անսովոր մարդը նրան
հեշտ չի նկատիլ. կշիռթվի, կդողդողա, կփախցնի: Աչքդ առնե-
լուն պես պետք է թվանքդ բացվի, թե չէ որ ուղեցիր նշան
դնես, մինչև աչքդ ճպես, նա սարն անց կացավ:

— Հապա դուք ինչպե՞ս եք որսի ման դալի, ուստա Օսեփ:

— Լավ որսկանը ման չի դալ, նա որսը կպահի, — պատմում
էր որսկանը: — Գիտի ո՞ր ժամանակին, ի՞նչ տեղ որսը ժաժ կդա
կդնա էն տեղը կպահի: Թե ման էլ դա, քիչ, էն էլ էնպես ման
կդա, որ որսն իր քամին չառնի, թե չէ որսն էնպես սուր հոտա-
սուլթյուն ունի, որ թե քու քամին (հոտը) նրա վրա էլավ —
պրծար, որտեղ որ է հոտդ առավ կորավ:

Էսպես խոսելով իրիկունը հասանք բոստանչի Օվակիմի դա-
փին: Մերունի բոստանչին փետ էր հավաքել, կրակը վառել ու
կողքին թինկը տվել:

— Բարի իրիկուն, Օվակիմ բիճա:

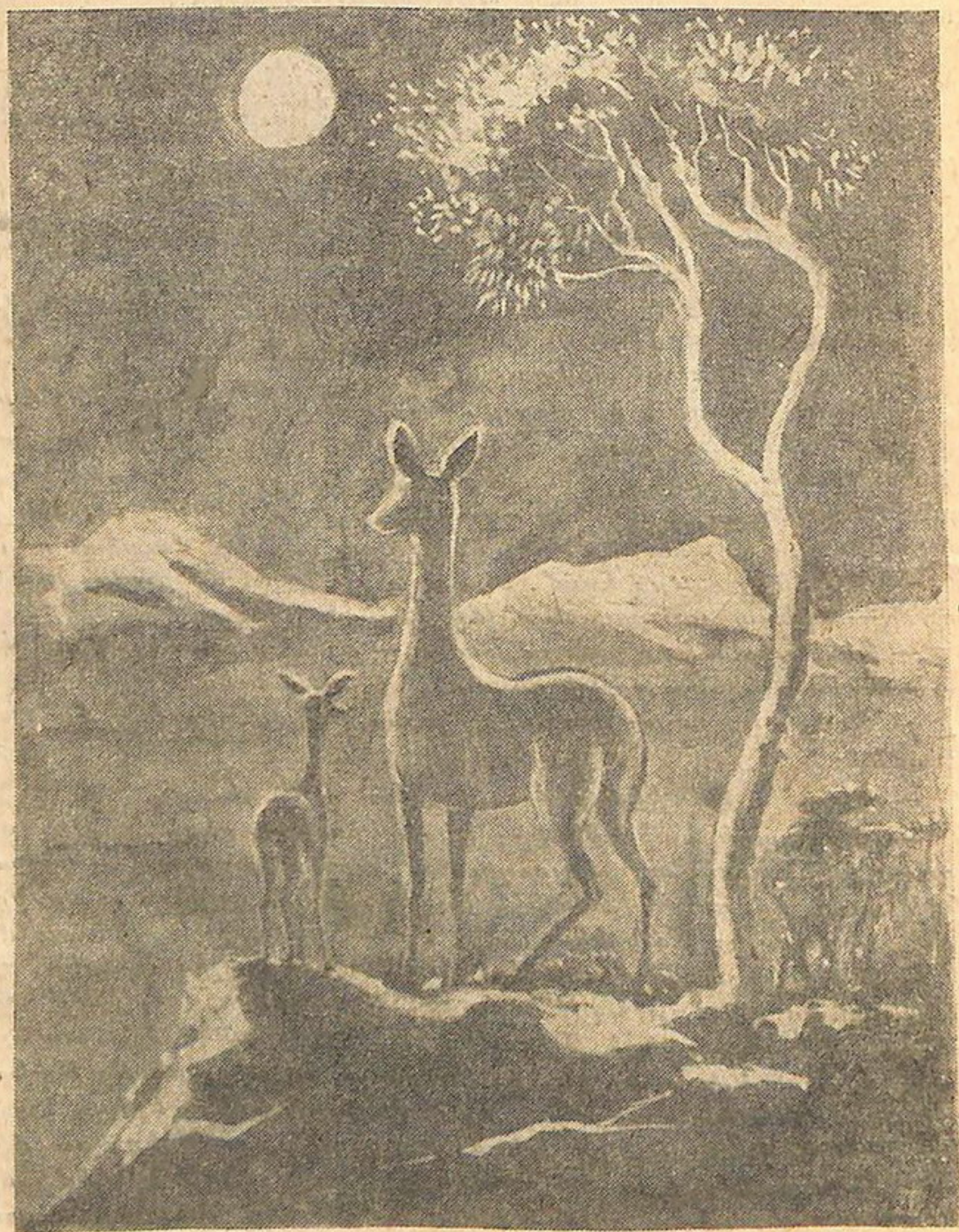
— Ա՛յ ասածու բարին ձեզ, դուք բարով եկաք. այ տղա.
էդ ինչ լավ դոնախներ եք: Ես հենց մենակ միտք էի անում, թե
մի դրիցընկեր ըլի... էս հենց աստո՞ժ հասցրեց ձեզ... — ուրա-
խացած դողողում էր Օվակիմ բիճեն:

— Դու էն ասա՛ որս ա ժաժ դալի՞ թե չէ Օվակիմ բիճա, —
անհամբեր հարց տվավ որսկանը:

Նա դուրս եկավ մի խաղաղ հսկարտությամբ, վեհ ու չֆնաղ...

մոր նման, թվանքի ձեռք իր երեխի վրա լսած մոր նման: Եկավ տեսավ իր ճուտը հրես անշուշ, արնակոլով մի ծառի տակ փրկված: Տղեք, դուռնը մեկնել ա, ոնց ա տխուր մղղացնում, ոնց ա վերքը լիզում... Թվանքը վեր կալա, էդտեղից քաշվեցի, եկա տուն: Եկա տուն. եկա տեսա երեխեն դժար ա, հոգու հետ կռիվսն ա տալի, տնքում ա: Տղեք, էն օրը չի, էն օրվա աստոծն ա. էնպես էն պախրի ճուտի նման ա տնքում, որ աչքս խուլի եմ անում, հենց իմանում եմ դեռ էն թիփի կողքին եմ կանգնած: Վերջապես, երեխեն մեռավ. հիմի մերը ընկել ա վրեն — բառանշում ա... Ասում եմ, փառքդ շատ ըլի աստոծ, ի՞նչ ա մեր ու էն սարի պախրի զանազանությունը — ոչինչ... ամենի սիրտն էլ սիրտ ա, ամենի ցավն էլ ցավ...

Օվակիմ բիձու տխուր պատմության տպավորության տակ մի առ ժամանակ լուռ էինք:

— Օվակիմ բիձա, չէ որ ասում են պախրեն էլ տեր ունի, — խոսեց չալախտար Ղազարը:

— Ունի բա, պախրեն մեծ տեր ունի:

— Ետնա էդ դրուստ բան ա՞:

— Դրուստ ա, բա՛ս: Որսկան Փիրումն ինքը գլուխ որսկան էր ու նրա գնդակը իր օրումը դետին չէր ընկած: Մի անգամ մի պախրա ա վիրավորվում: Պախրեն փախչում ա, սա ընկնում ա ետևիցը քշում ա տանում հասցնում Չորավոր կաղնըքու տակը: Էստեղ Չորավոր կաղնըքու տակին պախրեն չոքում ա. պախրեն չոքում ա — որսկան Փիրումը թվանքն երեսն ա կալնում: Հենց էս տոժտան բոպեին Չորավոր կաղնըքուց մի դուռն ա բացվում, մի սիրուն հարսն ա դուրս գալի. էս սիրուն հարսը դուրս ա գալի որսկանի դեմը ծղրտում:

— Ի՞նչ ես հալածում իմ անմեղին, անիրավ մարդ, ի՞նչ ա արել քեզ: Ագա՛հ, ո՛չ կշտանաս դու, որ չես կշտանում լիքն աշխարհում: Թվանքդ արնով լցվի, գնդակդ խմոր դառնա, չորանա էդ թվանքը բռնող կուռը...

Միայն որսկան Փիրումը խելոք մարդ էր — գլխի ա ընկնում, որ էս որսի տերն ա, ձեռաց թվանքը դցում ա մի ծառի ճյուղքի. անխիճելուն պես ծառի ճյուղքը տեղն ու տեղը չորանում ա:

— Օվակիմ բիձա, ուրեմն էդ ա, որ ասում են որսկանությունը անխիճ ա:

— Անխիճ ա, բա, մին որսկանությունը, մին էլ ձկնորսությունը, երկուսն էլ անխիճ են: Հնուց գրած նդովք ա, որ որսկանի ու ձկնորսի փորը կշտանա ոչ: Որսկանի վրա Գյարամն էլ նդովք գրեց: Երբ էրվելով իր Ասլու ետևից ման էր գալի՞ մի վիրավորված պախրա տեսավ: Տեսավ՝ անասունը մղկտալով չուռնը տալիս ա, հորթն էլ մոլորած մնացել ա կողքին կանգնած, էստեղ սաղն առավ ու մի խաղ ասավ:

Մենք խնդրեցինք Օվակիմ բիձուն, որ էդ խաղն ասի մեզ
համար, ու ծեր բոստանչին իր պառավ ձենով, խարույկի առաջ
երգում եր մութը ձորում:

Հե՛յ պարոններ, տեսա կանանց դարունքին՝
էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա.
Սիրուն հորթը մոլոր կանգնած իր կողքին՝
էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա:

Գրնդակն առած գրնում էր փուչ աշխարհքից,
Գանդատվելով մարդու անգութ արարքից,
Արյուն տալով, մըղկըտալով իր վերքից
էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա:

Աստված սիրող՝ որսին թվանք չըբռնի,
Երկինք սիրող՝ որսի միսը թող հառնի.
Դարդոտ Գյարամ տեսավ ծովում արյունի՝
էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա:

***

Ամենքը քնեցին. ես մնացի դարթուն: Գիշերն էս տեսակ
տեղերում անսովոր մարդը չի կարողանում քնել, հազար ու մի
ձեն է լսում հազար ու մի բան է երևակայում:

Էն անշուշտ գիշերվա հովն էր, որ շարժում էր սիմֆոնիոր-
ները, բայց ինձ թվում էր, թե Օվակիմ բիձու ասած պախրեն
էր բոստանը մտել: Գիշերվա մթության մեջ հեռվում սև կեր-
պարանքներ էին երևում ու կարծես շարժվում էին:

Ու անքուն էի ես:

Գիշերվա մի ժամին դուրս եկա դալիի դուռը: Պարզ աշնա-
նային գիշեր էր: Չոր ցուրտը սեղմում էր: Չորերը խուլ թշշում
էին: Նրանք էլ ասեա քնել էին, Օվակիմ բիձու նման փշաղանակ
էին խոր ու հանգիստ:

Բայց քարվանդոան աստղը արդեն դուրս էր եկել. մեր
ճամփա ընկնելու ժամանակն էր: Ես վեր կացրի իմ ընկերներին:
Նրանք շտապով հազան իրենց արեխները ու վեր կացանք դեպի
Եղնուտի կիրճը ...

***

Արշալույսից առաջ մենք դարան էինք մտած Եղնուտի կիր-
ճում: Ես իմ դերքից պահում էի առաջիս ընկած բացատը: Դի-
մացս կանգնած էր խոր ու անթափանցելի մութն անտառը:

Հետզհետե գիշերվա խավարն սկսեց նոսրանալ, ժայռերը խո-
թոռ, քնաթաթախ դուրս նայեցին աղջամուղջի միջից: Երկինքն
սկսեց գունատվել ու պարզվել: Ապա երևաց եղջերուն — լուս-
աստղը: Վեր կացավ վաղորդյան զեփյուռը: Ծաղիկները շար-
ժեցին իրենց գլխիկները, խոտերը դողդողացին, տերևները
շրջացին: Անտառն սկսեց զարթնել: Մոտակա թփից մի ծխո-
ճկաց, մի ուրիշը, մյուս թփից, մեկն էլ հեռվից...

Ես աննկատելի դուրս էի եկել իմ թաքստից ու դմայլած դի-
տում էի շուրջս — բնությունը, էն սրբազան ժամին, երբ ծագում
է առաջին լույսը:

Հանկարծ մի ձայն... չորացած ճյուղ կտորվեց մոտիկ ան-
տառում: Նայում եմ էն կողմը: Անտառը տակավին մութն է:
Աչքս չի որոշում, թե ինչ կա էնտեղ, միայն պարզ լսում եմ
զգուշ ռոնաձայնը, որ խաչամը կոխելով առաջ է գալիս — խը՛շտ,
խը՛շտ, խը՛շտ... բան չի երևում, բայց դարձյալ խը՛շտ, խը՛շտ,
խը՛շտ, մոտենում է ավելի ու ավելի... Եվ, ահա, դուրս
եկավ...

Ես առաջին անգամն էի տեսնում եղջերուն ազատ բնության
մեջ: Նա դուրս եկավ մի խաղաղ հպարտությամբ, վեհ ու չք-
նաղ, ինչպես բնության էն ամեն գեղեցկությունների տերն ու
թաղավորը: Կիսովին, դեռ անտառի մթության մեջ կանգնեց,
թուխ դունչը դրավ գետնին, ապա թե գլուխը բարձրացրեց,
վայրենի շնորհքով ոլորեց երկայն վիզն ու նայեց իմ կողմը:

Ամենազեղեցիկ հայացքը, որ ես տեսել եմ իմ կյանքում:

Ես շփոթվեցի, ամաչեցի, ուղեցի թաքցնել հրացանս...
Շարժվեցի թե չէ, նա շտապով ետ թեքեց իր կարապի վիզը. վի-
զը ետ թեքելուն պես հարևան գիրքից որոտաց որսկան Օսեփի
հրացանը: Հրացանի ձայնից անտառը որոտաց ու սկսեց ճրճալ:
Էն եղջերուն էր փախչում:

— Հա՛յ քո տունը չքանդվի, — ինձ հանդիմանելով դուրս
թռավ որսկանն ու վազեց դեպի մոտիկ բլուրը, տեսնի որ կողմից
կերևա փախած սրսը: Առավոտը բացվում էր, և էնքան լույս էր,
որ կարողացանք կանաչ խոտերի վրա գտնել թաքմ արյան
հետքը:

Վերալորված էր եղջերուն: Արյան հետքը բռնեցինք ու գնա-
ցինք որոնելու:

— Էսքան որ արյուն է տվել, ինչքան ուզում է գնա՝ մերն
է, — հայտնեց որսկան Օսեփը:

***

Իրիկնապահին նրան գտանք մի խոր անտառում: Նա ընկած
տեղից իր երկայն վիզը մեկնեց մեզ վրա: Ես տեսա՝ ինչպես չէր

կարողանում գլուխը պահի, շարժում էր անդադար ու նայում էր մեզ իր պղտոր, շրջկլած, անորոշ հայացքով: Հանկարծ կարծես գլխի ընկավ, աշխատեց վեր կենա, ծնկները վեր բարձրացրեց ու կրկին ճըղփալով ընկավ իր արյան մեջ մի ծանր, անդոր թառանջով:

Որսկանը վրա վազեց... Ես ուղեցի մի բան ասեմ, ամաչեցի... նա բռնեց եղջերվի գլուխը, ոլորեց գեղեցիկ վիզը... Ես կրկին ուղեցի մեջ մտնեմ... դարձյալ սիրտ չարի... Եվ ահա դաշույնը փայլատակեց:

Ես երեսս շրջեցի, իբրև թե սարերին եմ նայում: Ետևից մի խուլ տնքոց լսեցի... ու, չգիտեմ ինչու, սկսեցի մտածել կյանքի ու մահվան մասին, և էնպե՛ս տգեղ էր թվում ինձ կյանքը...

1909

Մ Ա Յ Ր Ը

Մի գարնան իրիկուն դռանը նստած զրույց էինք անում, երբ այս դեպքը պատահեց: Էս դեպքից հետո ես չեմ մոռանում էն գարնան իրիկունը:

Ծիծեռնակը բուն էր շինել մեր սրահի օճորքում: Ամեն տարի աշնանը գնում էր, գարնանը ետ գալի, ու նրա բունը միշտ կալած էր մեր սրահի օճորքին:

Ե՛վ գարունն էր բացվում և՛ մեր սրտերն էին բացվում, հենց որ նա իր զվարթ ճիչով հայտնվում էր մեր գլուղում ու մեր կտուրի տակ:

Եվ ի՞նչ քաղցր էր, երբ առավոտները նա ծլվլում էր մեր երգիկին, կամ երբ իրիկնապահերին իր ընկերների հետ շարվում էին մի երկար ձողի վրա ու «կարդում իրիկնաթամբ»:

Եվ ահա նորից գարնան հետ վերադարձել էր իր բունը: Չու էր ածել, ճուտ էր հանել, ու ամբողջ օրը ուրախ ճչալով թռչում, կերակուր էր բերում իր ճուտերին:

Էն իրիկունն էլ, որ ասում եմ, եկավ, կացումը կերակուր բերավ ճուտերի համար: Ճուտերը ձվձվալով բնից դուրս հանեցին դեղին կտուցները:

Էդ ժամանակ, ինչպես եղավ, նրանցից մինը, դուցե ամենից անզգույշ կամ ամենից սովածը, շտապեց, ավելի դուրս ձգվեց բնից ու ընկավ ներքև:

Մայրը ճչաց ու ցած թռավ ճուտի ետևից: Բայց հենց էդ վայրկյանին, որտեղից որ էր, դուրս պրծավ մեր կատուն, — վեր թոցրեց փոքրիկ ճուտը:

— Փի՛շտ, փի՛շտ, — վեր թռանք ամենքս, իսկ ծիծեռնակը սուր ծղրտալով ընկավ կառվի ետևից՝ նրա շուրջը թրթռալով ու կացահարելով, բայց չեղսով: Կատունն փախավ մտավ ամբարի տակը: Եվ այս ամենն այնպես արագ կատարվեց, որ անկախելի էր մի բան անել:

Ծիծեռնակը դեռ ծղրտալով պտրտում էր ամբարի շուրջը, իսկ մենք, երեսաներս, մի-մի փայտ առած պտրտում էինք ամբարի տակը, մինչև կատուն դուրս եկավ ու փախավ դեպի մարագը, դունչը լիզելով:

Մին էլ տեսանք, հանկարծ ծիծեռնակը ցած ընկավ մի բարի կտորի նման:

Ծիծեռնակը դատարի կատվին որ տեսավ, մի զիւ ծղըրտաց
ու թռավ, իջավ դիմացի ծառի ճյուղին: Այնտեղ լուռ վեր եկավ:
Մին էլ տեսանք, հանկարծ ցած ընկավ մի քարի կտորի նման:
Վազեցինք, տեսանք՝ մեռած ընկած է ծառի տակին:

Մի դարնան իրիկուն էր, որ այս դեպքը պատահեց: Շատ
տարիներ են անցել, բայց ես չեմ մոռանում այն դարնան իրիկու-
նը, երբ ես առաջին անգամ իմացա, որ ծիծեռնակի մայրն էլ
մայր է ու սիրտն էլ սիրտ է, ինչպես մերը:

Գ Ե Լ Ը

1.

Խորն աշունքին Լոռու ասրերով անց կենալիս մի գյուղում մուխը վրա հասավ: Հյուր ընկա Անդրիաս քեռու տանը, որ մի հին ու փորձված հովիվ էր:

Սարերում սովորություն կա, որ տեսան մեկի տունը հյուր եկավ՝ հարևանները կհավաքվեն եկվորի գլխին, կհետաքրքրվեն, հարց ու փորձ կանեն՝ խմանան ի՞նչ կա, ի՞նչ չըկա աշխարհքում: Եվ ահա հետզհետե գյուղացիք հավաքվեցին Անդրիաս քեռու օթախը:

Տան տերը բուխարին թեթ արավ, մենք էլ, ով ինչպես ուզեց, տեղավորվեցինք լեն ու արձակ տախտերի վրա ու սկսեցինք զրույց անել:

Էս խոսակցության միջոցին գյուղի շներն սկսեցին անհանդիստ հաջել ու ոռնալ:

— Գել է, — միաբերան բացադանչեցին գյուղացիք:

— Ընչի՞ց եք խմանում, — հարցրի ես:

— Գիլահաջ են տալի:

— Գիլահաջը ո՞րն է: Մի՞թե շները միշտ մի տեսակ չեն հաջում:

— Չէ՛, գելի վրա ուրիշ տեսակ են հաջում, մարդի վրա՝ ուրիշ: Մարդկանցից էլ՝ գողի վրա ուրիշ տեսակ են հաջում, անցորդի վրա՝ ուրիշ: Խմբի վրա ուրիշ տեսակ են հաջում, կենդու մարդի վրա՝ ուրիշ...

Հենց էս խոսքի մեջն էինք, որ մի հրացան տրաքեց, շների հաջոցը սաստկացավ ու միաժամանակ մի աղմուկ բարձրացավ:

— Հասեք հե՛յ... տարա՛վ, տարա՛վ, հե՛յ...

Գյուղացիք դուրս թափվեցին:

2.

Գյուղիցը դուրս գիշերվա մթնում լավում էր խուլ աղմուկ: Ես մենակ էի մնացել: Տան կնանիքն էին միայն դռան առջև հավաքված վաշ ու վիշ անում: Միջների պառավն անիծում էր.

— Վա՛յ, անտեր մնաս դու, անտե՛ր:
Ու մըմնջում էր «Գիլկապի» աղոթքը:

«Աւալոս,
Գալալոս,
Գելը կապեմ երկու բըթով,
Երկու բըթով, երկու մատով,
Աստվածածնա քաղցր վաթով,
Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով,
Նահատակաց կարմիր քարով,
Գիլի ճամփեն մոլոր անեմ,
Գիլի տառամ խմոր անեմ,
Ռաները թուլ,
Ականջը խուլ...»

ու կրկնում էր.

— Վա՛յ, անտեր մնաս դու, անտե՛ր...

— Էն ի՞նչ է, նանի, — հարցրի ես, թեև համողված էի, որ
գել էր:
— Գել է, որդի, գել: Ոչխարը սարից գեղն են բերել—ետե-
վիցն եկել է:

3.

Վերջապես խառն ի խուռն բարձր-բարձր խոսելով ու ծիծա-
ղելով եկան դյուղացիք:

— Տեսա՞ր, բա որ ասի՞նք:

— Ուրեմն գե՞լ էր:

Ինձ պատասխան տալու փոխարեն առաջ բերին մի թխադեմ
17—18 տարեկան պատանու:

— Ա՛յ տղա Սիմոն, էդ ո՞նց էլավ:

— Ա՛յ տղա, դե էն ա ոչխարը բերում էի տուն անեմ: Բերի
գեղին մոտեցրի, մին էլ տեսնեմ ոչխարը դես ու դեն խախալ
խախալ է անում. շունն էլ հա է անում, թե ոչխարի մեջն ընկնի:
Հենց էս ժամանակը շները թփի տակիցը մի գիլի վեր կալան ու
ետեիցը լարվեցին:

— Հասի՛ հա հասի՛, բռնի՛ հա բռնի...

Մին էլ տեսնեմ ոչխարը կտրկան էլավ ու փախս առավ: Ետ-
մտիկ տամ, որ մի անտեր գել էլ մի ոչխարի բռնել է, հետը կողք-
կողքի ընկել ու պոչով ետեիցը քշում է, ոչխարն էլ հետ հափ ըն-
կած գնում է, ոնց որ հարսանքի ձիավոր ըլի...

— Հա՛յ հա հա՛յ... շուռ եկա դեսը: Թվանքը որ տրաքեց,
սա ոչխարը թող արավ փախավ:

— Անտերը ոչխարի միջին տապ արած է էլել հա՛, — նկատեց

քեռի Անդրիասն ու դարձաւ դեպի ինձ:— Էդպէս է դրանց սովորութիւնը: Էդ ու որձ գնում են: Մինը ոչխարիցը մտնիկ տալի է անում, կամ եթէ հաջողեցնում է՝ հենց ոչխարի միջին է տալի անում, մյուսը դալիս է երեւոյթք ըլում, խափս է տալիս, շանն ու չորանին առնում փախչում: Տապ արած ընկերը, ետեւիցը էս խառնուկ ժամանակը, ոչխարը տանում է: Շատ անգամ էլ ոչխարը տանում է պահում ու ետ դալիս ընկերին օգնութիւն: Ուստա չորանը փախած գիլի ետեւից դնալ չի, գիտի որ ետնուց փտանդ կա պատրաստած:

— Սա էլ է լալ ժաժ եկել, — դովեցի ես պատանի հովիւն, — կարողացել է գիլի բերանից անխորձանք աղատել ոչխարը:

— Գիլի բերանից անխորձանք ոչխար աղատելն ի՞նչպէս կլինի, — խոսեց պատանին:— Գելը տեսաւ, որ ոչխարը ձեռիցը գնում է, մինչեւ ի՞մ հասնելը մի ըռխելում ոչխարի դմակը պոկեց տարաւ:

— Հա՛, էդպէս է, — դարձյալ մեջ մտաւ տանտերս:— Գելը ոչխարին հասաւ թէ չէ, եթէ տանելու հնար չկա, դմակին կտա ու մի տալումը դմակը կպոկի:

— Տալարին էլ հասաւ թէ չէ՝ բողաղիցը կրօնի, քեռի Անդրիաս, — մեջ մտաւ մի տալարած:

— Տալարին էնքան էլ հեշտ չի, — պատասխանեց քեռի Անդրիասը: Տալարիցը մինը գոռաց թէ չէ, ամբողջ տալարը հասկանում է բանն ինչումն է, որովհետեւ գիլի գոռացնելը ուրիշ տեսակ է. խեղույն բոլորը հաւաքւում են քամակ քամակի տալիս ու պոչները դեմ անում կանգնում...

— Տալարը հեշտ է չաղվում, քեռի Անդրիաս, ու հեշտ էլ գելի փայ է դառնում: Էն, ինչ ձիւն է անում գելի հետ, ոչ մի անասուն չի անիլ:

Ձին գիլի հոտն առաւ թէ չէ, աղանջները սրում է, փոռացնում, փռնչացնում ու ձեռաց բոլոր ձիերը հաւաքւում են մի տեղ: Մադիանները իրենց քուռակները մեջտեղ են առնում ու նրանց շրջապատում կանգնում, երեսները դեպի ներս, քամակները դեպի դուրս—գելերի կողմն արած քացիները պատրաստի: Ու աստո՛ժ հեռու տանի, թէ մի գել մոտեցաւ: Բայց կովում գիլի համար ամենամտանդամորը որձ ձին է: Որձ ձին մադիանների հետ շրջանի մեջ չի մտնում: Բաշը թափ տալով ու փոռացնելով կատաղի պտտւում է շրջանի չորս կողմը, հարձակւում է գելերի վրա ու առաջն ընկած գելին տրորում, ջարդում առաջի ոտներով կամ քացու մի դարկով փռում գետին:

Եթէ մադիանը մենակ է, քուռակը դռչի տակն է առնում ու կանգնում:

Մենակ ձիու էս կողմն էս կողմն է թռչում գելը ու հանկարծ

վրա թռչում, բողաղիցը բռնում կամ մի դարկով փորը պատ-
ում: Երբեմն քթիցն էլ է բռնում, շունչը կտրացնում: Երբեմն
էլ ձիու առաջն է ընկնում ու փախար տալիս—իրբե թե վախենում
է. ձին էլ դունչը տնկած ետևիցն է ընկնում, իրբե թե հալածում
է: Հանկարծ ետ է դառնում ու բռնում:

Էյա հո էչն է,— խոսեց քեռի Անդրեասը:— Գելն էչի հեա
խաղում է, խաղում, ու ականջներն իրեն քաշում առաջը փախար
հարում: Էչն ընկնում է հետևիցը, իրբե թե հալածում է: Էսպես
հեռացնում է, հասցնում մի ապահով տեղ ու ետ դառնում ու-
տում... Դրա համար էլ ասում են՝ «Իչի գերեղմանը գիլի փորն
է»:

— Ոչխարն էլ է գիլի ետևիցն ընկնում.— նկատեց մի ուրի-
շը:

— Հենց գելն էլ էդ երկուսին— իշին ու ոչխարին— ամենից
շատ է սիրում:

— Իսկ ամենից քիչ մոտենում է խոզին ու գոմեշին:

— Բա ի՞նչ:

— Պա՛, ի՞նչ բանը ծիծաղ է: Ո՞ր գելն ի՞նչ բռնած ժամա-
նակը՝ էժը էնպես է ճղճղում, որ գելը թող է անում փախչում:

— Բայց մի՞թե գելն էդքան անվախ ու համարձակ մոտենում
է գյուղին, հարց տվի ես:

— Գելը, երբ որ կուշտ է, շատ վախկոտ կենդանի է,— պա-
տասխանեց քեռի Անդրեասը: Բայց հիմի տեսվում է գիլի դժար
ժամանակը: Չմեռը գալիս է, անտառի որսը դժվարանում է,
ապրանքը սարից ցած է գալիս—տուն է մտնում: Գիլի ապրուստը
կարգվում է: Սովը որ նեղացնի՝ գեղ էլ կմանի, գեռ տուն էլ: Սո-
վի ձեռիցը ձմեռը գալիս է շեմքիցը շուն է տանում լախում:
Մուկն է որսում: Ծառի փթրակ է ուտում, իր լակտն է ու-
տում... Դե սովն է պատճառն էլի, որ ձմեռը միանում են, բո-
լակ են կաղմում, որ ուժեղ լինեն, միասին հարձակվեն...

Չմեռը գեռ էլի մեղանում, մեր սարերում, մեր անտառնե-
րում մի բան է ճարվում. նապաստակներ են կամ ուրիշ մանր-
մունք կենդանիներ: Վերջապես եղնիկների ու եղջերուների ետե-
վից են ընկնում, քշում են դեպի սառած գետերը: Տանում են
սառույցի վրա ճղատում— ու վրա են հասնում խեղդում ուտում:
Բայց էն ինչ դաշտ տեղերն են, որ դրանք էլ չկան, գելը սովից
ափելի համարձակ ու վտանգավոր է դառնում: Ծառ անդամ կա-
տաղում է: Ու դաշտ տեղերը մարդկանց վրա էլ է հարձակվում
ու մնասում:

— Տղերք, դե խոսքն էստեղ ինձ տվեք,— էն կողմից խոսեց

Ծորագյալցի Ավոն ու սկսեց իր պատմությունը:

— Մեղանում, դաշտ տեղերում, գելը շատ ավելի վտանգա-

վոր է, քան սար տեղերում: Մեղանում գելերը ձմեռվան գիշերը
գալիս են գելի մեջը ման գալիս: Շներին պահում ենք, որ
չտանեն—չուտեն: Ձմեռները մեղանում չատ վտանգավոր է մե-
նակ ճանապարհորդելը. մանավանդ եթե մուժն էլ վրա հասավ:
Այ՛, ձեզ պատմեմ իմ գլխի եկած մի դեպք:

Ծիրան անունով մի եղն ունեինք: Մի ձմեռ էս եղը կորավ:
Ախպերս ինձ դրկեց ման գալու: Ես էլ էսպես 16—17 տարեկան
ջահել տղա եմ: Գնացի գելի չորս կողմը ման եկա ման—չգտա:
Գոմահանդ ունեինք, էնքան էլ գելիցը հեռու չի: Ասի՝ եղը սո-
վոր է, կարելի է էդ կողմն ըլի գնացած: Գնացի էդ գոմահանդը:
Գնացի, էս գոմը նայեցի, էն գոմը նայեցի, վերջը տեսնեմ՝
գրուստ որ եղը մի գոմումն է: Եղը դուրս արի. դուրս գամ տես-
նեմ արդեն մուժն ընկնելու վրա է: Սիրտս մի ահ ընկավ: Տես-
նում եմ, որ լուսով չեմ կարող գելը հասնեմ: Մտածում եմ՝
գնամ չգնամ:

Ի՞նչ անեմ...

Չորս կողմս ամայի ձյունապատ դաշտ, շեն չկա, ձեն չկա.
ձեռիս էլ մի ճիպոտ ու մի դանակ:

Ի՞նչ պետք է անեմ: Ասածու անունը տվի, եղը առաջս արի
քշեցի: Մի քիչ տեղ անց էի կացել. հանկարծ իրիճվան էն դառը
քամու հետ մի տխուր ձեն ընկավ ահանջովս: Կանգնեցի, ահանջ
դրի...

Տեսնեմ գլխի ոռնոց է.— ո՛ւ ո՛ւ...

Ո՛ւ... էս ոռնոցին միացավ ամբողջ խումբը ու սարսափով
լցվեց դաշտը: Մտիկ տամ՝ որ աջ կողմս, հեռվում, մի՞թան մեջ
ջուխտ—ջուխտ վառված ճրագների մի բաղմուժյուն է շարժ-
վում... էլ ի՞նչ. ձեռաց հասկացա, որ գելերի աչքերն են— սո-
ված բոլուկ է... Եղը ետ տվի դեպի գոմերն ու քշում եմ, ո՛նց
եմ քշում, միագում եմ ո՛նց եմ միագում... Ետ նայեմ, որ արդեն
գալիս են: Եղը թող արի փախա, ընկա գոմը: Ընկա գոմը,
բարձրացա սների գլխներին գերանների վրա դատարկ տեղեր են
լինում է՛...

— Հա՛, իմանում ենք, կոնդերի վրա:

— Հա՛, էդ կոնդերից մեկին վեր էլա: Դեռ չէի տեղավոր-
վել— մին էլ տեսնեմ եղանա գոռոցը բարձրացավ: Չարմանք բան
է, թե էնքան տարածությունն ինչպես մի երկու բույեումը
կտրեցին ու հասան:

— Վա՛հ, գլխի ոտին ինչը կհասնի,— խոսեց քեռի Անդրիա-
սը:— էն սարի գլխիցը որ մի բան նկատեց՝ մին էլ կտեսնես կող-
քեդ դուրս եկավ: Դրա համար են ասում էլի, թե՛ գելն ազրեյի է:

— Հա՛, էն էի ասում,— շարունակեց Շորադյալցի Ավոն:—

Մինը կոների արանովը բարը մեկնեց, որ կոնը եւս բաշի:

Ականջս ձենի է: Գիշերվա մի ժամին, ոնց որ երազում՝ մի բարակ ձեն եմ լսում:

— Այո հե՛յ...

Ինձ են կանչում...

— Տեր աստված, մի՞թե ինձ են կանչում... Մի՞թե ախպերս է... Մի՞թե մերոնք են... Գոմից ձեն եմ տալիս, գոռում եմ:

— Աղուհիկ հե՛յ... Էստեղ ե՛մ... Գոմումն ե՛մ... Գեղերն ինձ ուտում ե՛ն... Օղնեցեք հե՛յ...

Էլի նրանք ձեն են տալի, իմ ձենը չեն լսում, թեև ես շարունակ կանչում եմ:

Մին էլ տեսնեմ հրացանները տրաքեցին, ետևից լավեցին հեռացող գեղերի կաղկանձն ու մարդկանց հարահրոցը: Պարզ ճանաչեցի ախպորս ու մեր գեղացի տղերանց ամեն մեկի ձենը:

— Այո հե՛յ...

— Էստեղ ե՛մ... Էստեղ ե՛մ... Կենդանի ե՛մ...

Ներս թափվեցին գոմը:

— Փառք քեզ աստո՞ժ... Փառք քեզ աստո՞ժ, — ուրախացած ու զարմացած կանչում են ամենքը: Ցած եկա վերջին կոնդի վերից: Ախպորս գիրկն ընկա ու սկսեցի հեկեկալ:

— Էլ լաց մի ըլի, զնա աստծուն փառք տուր, որ էսօր նոր մորից ծնվեցիր, — կանչեցին էս ու էն կողմից ու ինձ դուրս բերին դուրսը, ուր թափված էին մեր Ծիրան եղան սակորները:

Դեռ լույսը չէր բացվել:

Հեռվից լավում էր գեղերի ոռնոցը:

4.

Շորագյայցի Այոյի պատմությունից հետո, խոսքն ընկավ գիլի ոհմակի վրա:

Երկար ձմեռներն ու ապրուստի դժվարությունն են պատճառը, որ գեղերը ոհմակ են կաղմում, բացատրում էին գյուղացիք:

Ռոնում են, իրար կանչում, հավաքվում, միանում, որ ուժեղ լինեն թե՛ հարձակվելու և թե՛ հարձակման դիմադրելու ժամանակ:

Ամեն միևը մենակ հեշտ կհաղթի ձմեռն ու կկորչի, քան թե խմբով, և ամեն միևը չի կարող էն ճանկել, ինչ որ կճանկի խումբը:

Եվ հավաքվում են հիսունով, հարյուրով, մի քանի հարյուրով:

Սարսափելի բան է գիլի ոհմակը. մանավանդ էդ լինում է ձմեռը, գիլի ամենաքաղցած ժամանակը, երբ շատ անգամ գելը

քաղցրից կատաղում է: Էդ ժամանակ, ասում են, գեւերն իրենք էլ են իրարից վախենում: Երբ ոհմակով մի տեղ կանգնում են հանգըստանալու՝ շրջան են կազմում ու էնպէս են վեր թափում, որ իրար երես պահեն, չեն համարում մեկ մեկու: Վախում են իրար ուտեն: Բայց ոմանք էլ ասում են՝ նրա համար են էդպէս անում, որ իրար տեսնեն ու հարկաւոր դեպքում իսկույն նշան տան իրարու, և իբրեւ թե բոլորը նայում են իրենց գլխավորին:

Գիլի համար մութը, ճամփի դժվարությունը, հեռավորությունը՝ ոչ մի նշանակություն չունեն:

Գեւն էնքան արագավազ է, որ մի գիշերվա մեջ երեք չորս օրվա ձիու ճամփա կկտրի: Իսկ գիլի սրատեսության վրա էսպէս մի գրույց կա ժողովրդի մեջ:

Ասում են: Մի անգամ արծիւն ու գելը վեճի բռնվեցին, թե իրենցից ո՛րն է ավելի սրատես: Գեւն ասավ՝ մի ամպոտ օր ես սարի գլուխն էլա, ամպի միջով մտիկ արի տեսա՝ հեռու մի դաշտում մի սև ցելի մեջ մի ակոսում մի սև գառն է նստած:

Արծիւն էլ, թե՛ ես էլ երկնքի երեսն ելա, ներքև մտիկ արի, մի ծխնելույղի միջից տեսա կրակի վրա դրած մի պղինձ խուփը վրեն: Խփան ճեղքիցը նայեցի, տեսա պղնձի միջին կաթը, կաթնի երեսին էլ մի սպիտակ մազ:

Էսքան արագավազ ու սրատես դադան է գելը: Եվ էս ամենի հետ միասին՝ շատ խորամանկ:

Նա մինչև լավ չիմանա, որ հարձակումն ապահով է՝ չի հարձակվիլ: Ուրիշ բան է, եթե սովից խելագար մի գել իրեն կորցրած գցի ամիաշկարա վտանգի մեջ. բայց սովորաբար գելը շատ է զգուշ ու խորամանկ:

Մի գյուղացի էսպէս պատմություն արավ: Ասում էր. մի տարի թակարդ էի սարքել: Առավոտը վաղ վեր կացա գնացի տեսա մի բէր է ընկել մեջը: Միայն ոտիցն է ընկել ու ոտը փշրովել է, սատկել է: Վեր կալա թակարդիցը հանեցի էն կողմը գցեցի: Մինչև գլուխս կախ ես թակարդովն էի. եղած, մին էլ տեսնեմ վեր կացավ կաղին տալով փախավ: Հա՛յ, հա հա՛յ, էլ ո՞րտեղ, իրեն տվեց անտառը: Դու մի ասիլ անտերը սրտամեռնուկ է տված եղել:

Գիլի ոհմակն էլ, ձմեռը ճամփա կտրելիս իրար ետևից է գնում—ծլլաշարուկ, ու միշտ ամենից ուժեղն ու փորձվածը առաջին է գնում: Եվ սա երկու հարմարություն ունի նրանց համար: Մին, որ առաջի գնացողները ձնի մեջ կոպար են բաց անում ետևից եկողների համար բաց-պատրաստ ճամփա է լինում, մին էլ՝ որ ոչ ոք չի կարող իմանալ, թե իրենք քանիսն են եղել: Եվ էդ է պատճառը, որ ոչ մի որսկան չի կարող ասել, թե էս ոհմակը, որ անցել է, քանի գել է եղել մեջը:

Աստված հեռու տանի, թե ոհմակի աչքովը մի որս ընկալի:
Ուրիշ դադան լինի, թե ընտանի կենդանի, իսկույն չորս կողմից
չըջապատում են ու էլ փրկություն չկա: Իսկ կճղակավորներին,
հատկապես եղնիկներին ու եղջերուներին, քչում են դեպի սառած
գետերը, սառուցի վրա ճղատում ու վրա թափում, կամ քչում
են դեպի բարձր ժայռերը, ժայռերից թռցնում ու իջնում ներքև
լափում:

Ոհմակը վտանգավոր է և մարդու համար: Եթե բազմու-
թյուն չեղալ՝ մի կամ երկու մարդից ոհմակը չի վախենալ, թե-
կուղ հրացան ունենան: Մինչև անգամ հրացանն ավելի վտան-
գավոր է: Հրացան արձակես թե չէ, իսկույն կհարձակվեն: Հի-
մի կասե՞ք՝ հապա ինչի՞ց է վախենում գելը:

Էս մասին գյուղացիք մի քանի պատմություն արին:

5.

Գելը ոչ մի բանից էնպես չի վախենալ, ինչպես կրակից—
առաջինը խոսեց իմ տանտերը, քեռի Անդրիասը:

Մեր կողմերը, դե գիտե՞ք, որ գել չատ կա: Էնպես տեղ ու-
նենք, որ հենց գելի բուն է, որ կա: Մի մեծ ծմակ ունենք, Մոտ-
կորա ծմակ ենք ասում: Էդ ծմակումը մի թալա կա: Էդ թալու-
մը էնքան գել կա, որ անունը դրել են Գիլի թալա:

Մի ձմեռնամուտ իրիկուն սարի գոմերիցը տուն եմ գալի:
Հակառակին էլ էս Ստեփան տղես էլ հետս է. իննը-տասը տարե-
կան երեխա է: Որ եկանք էդ թալի դիմացը, մի շան ձեն ընկալ
ալանջովս: Ասի՝ ով գիտի ոչխար են բերել էս կողմերը, չորանի
չունն է հաջում: Ձեն տվի:

— Ա՛յ չորան, հե՛յ...

Էս ձեն տալն էր էլի:

Շան հաջոցը կտրեց ու, ձեղ մատաղ, մին էլ էն տեսնեմ, էդ
ծմակիցը գելի տուտը բաց էլալի, ուխները բաց արած գալիս են.
սո՞նց են գալիս, աչքերս սևացան...

Դու մի՛ ասիլ, հաջողը գել է եղել: Ախր չէ՞ որ գելը ոռնում
է, բայց շանից հաջել է սովորում ու շատ անգամ էլ հաջում է:

Ձեռիս թվանք կա, միայն լավ գիտեմ, որ գելի բոլուկի վրա
թվանք չեն դրիլ. թվանք գցես թե չէ— ավելի կատաղի վրա
կտան:

Էրեխեն թե՛ ապի, էն ի՞նչ են:

Ասի՝ վախիլ մի՛, քեղ մատաղ, զոչաղ կաց: Արի օգնի էս
խաչամն ու չոր ճյուղերը հավաքենք: Չորս կողմից խաչամն ու
չոր ճյուղերը ձեռաց կիտեցի ու կրակ տվի, բոցը ծուլ ելավ:
Մոտկորա ծմակը լիքը փետ: Մինչև սրանց հասնելը վրա տվի,
թեթ արի, բոցն ելավ ծառերի ծերը:

Սրանք եկել են, ի՞նչքան են եկել. չորս կողմներս կտրել են հեռու կանգնուտել ժընդժընդում են ու ատամները չխկչխկացնում: Աչքները ծմակի մթան մեջ քուքուրթի բոցի նման ջուխտ-ջուխտ վառվում են: Մարդ մտիկ տալիս զարզանդում է:

Էրեխեն կալել է փեշիցս ու լաց է լինում:

— Վախիլ մի՛, Ստեփան ջան, վախիլ մի՛, ես էստեղ եմ... լաց մի՛ ըլի, որ լաց ըլես-կզան մեզ կուտեն...:

Էրեխեն ձենը փորն է դցել ու փեշիցս կալած դողում է, ո՞նց է դողում...:

Տեր աստված, ասում եմ, դու աղատես էս նեղ տեղիցը: Ի՞նչ անեմ: Հույսս դրել եմ կրակի վրա: Էն էլ փետը հատնում է, Էրեխեն էլ փեշիցս պինդ բռնել է, թողնում չի մի քիչ հեռանամ, փետ բերեմ կրակին վրա տամ:

Մտիկ մի ցըցչորի ծառ կար: Կրակը բոթեցի սրա տակը, սրա կողքին էլ մի կտրած ծառի չոր բլուլ կար, էն էլ քաշեցի վրեն թեփացավ, ոնց թեփացավ, կարմիր լուսն ընկել է ամբողջ ձորը:

Դիմացի սարիցը չորանները նկատում են, որ, ախպեր, էս ձորումը, էս ժամանակին, էս ի՞նչ կրակ պետք է լինի, որ քիչ է մնում ծմակը կրակի:

Մտածում են, մտածում ու ձեն են տալի:

Ականջ դնեմ, որ էս մեր Շամիրի ձենն է:

Ուրախանաք, ինչ որ մենք ուրախացանք:

Ձեն տվի:

— Շամիր հե՛յ... դիլի բոլուկ է. չորս կողմս կտրել են... Էրեխեն հետս է... օգնեցեք հե՛յ...

Հենց էս կանչելն էր: Մի քանի չորան իրար հետ ձեն տվին:

— Վախիլ մի՛ք, վախիլ մի՛ք, դալիս ենք հե՛յ...

Ու պարզ լսում ենք, ոնց են իրար ձեն տալիս շտապեցնում, ոնց են շներին կանչում:

— Թորլան հե՛յ, Ղայթար հե՛յ, Չամբար հե՛յ, Չալակ հե՛յ...

Շների կլանչոցը վեր ելավ ու մտավ ձորը:

Էստեղ Էրեխեն նորից սկսեց հեկեկալ ու լաց ըլիլ:

— Վախիլ մի՛, Ստեփան ջան, վախիլ մի՛, հրես կզան:

— Տղե՛րք, էս մեր Շամբրին Թորլան անունով մի գելխեղդ շուն ուներ: Մին էլ տեսա էս շան ձենը մտիկ ծմակում դրըն-գաց: Սրա ետևից մնացած շները, շների ետևից կրնկակոխ չորանները: Չորանների խզրոզուն ու շների հաջոցը ծմակը դրըմ-բացնում է: Մին էլ Ստեփանո թե՛ «ապի, գելերը փախչում են»:

Ասավ ու ուրախությունը խառնվեց սարսափին, սկսեց աղա-ղակել ու առաջն ընկած փետի կտոր, քար, հող շալրտել դե-լերի ետևից:

Էլ գելն ո՞վ կտա: Մտակի մթնումը կորան, գնացին:
Տղերն եկան:

— Ա՛յ տղա, էս ի՞նչ բան էր:

— Բանն էլ որն է, ձեր տունը չքանդվի, հապա հսպես,
հսպես...

Հաստեղից վեր կացանք գնացինք չորանների մոտ, մինչև
լուսացավ, սուսվորը խմբով եկանք տուն:

Էս բանն, ախպեր, իմ գլուխն եկավ: Կրակը մեղ աղա-
տեց, — վերջացրեց խոսքը քեռի Անդրիասը:

6.

Ուստա Սարգիս, հիմի քո պատմությունն արա, — էս ու էն
կողմից ձեն տվին գյուղացիք. — Շորադյալից դալիս ոնց էլա՞մ:

— Էլ ի՞նչ տեսմ, դե գիտեք էլի, — պատասխանեց ուստա
Սարգիսը:

— Մենք գիտենք, ամա աղեն գիտի ոչ:

— Պա՛տմի, ուստա Սարգիս, պա՛տմի լսենք, տեսնենք Շո-
րադյալի ճամփին քեզ հետ ի՞նչ է պատահել, — խնդրեցի ես:

Ուստա Սարգիսը դուռնաչի էր: Թինկը տված չիրուխ էր
քաշում, վրա նստեց ու սկսեց պատմությունը.

— Շորադյալի ճամփին պատահած պատմությունն էսպես է:

Մի հացապահաս տարի վեր կացանք ես, դամքաչ Ակոփն ու
գհոլչի Դավիթը մեր դուռնա գհոլը վեր կալանք ասինք գնանք
Շորադյալա գեղերը հարսանիքներ անենք, հացահատիկ հավա-
քենք բերենք ձմեռը կառավարվենք:

Դե գիտեք էլի, որ Շորադյալա հացը համ լավն է լինում,
համ առատ, իսկ մեղանում, սարերում, սակավ է լինում,
եղածն էլ շատ անգամ կարկուտը տանում է:

Գնացինք դուռնա ածելով, հարսանիք անելով գեղեղեղ ման
եկանք: Բավական ցորեն-գարի հավաքեցինք, մի ծանոթի պահ
տվինք, մենք ետ ճամփա ընկանք դեպի մեր տները:

Գիտեմ ոչ Շորադյալ եղել եք թե չէ, Հոռոմ անունով մի գեղ
կա. էդ գեղիցը դուրս ենք եկել դալիս ենք դեպի Արթիկ: Եկանք,
ճամփին մութն ընկավ: Մնկնահար ձյուն. ցուրտն էլ հո թրի
նման մարդի երես է կտրատում: Ճամփեն էլ լավ չգիտենք. Գնա
թե պետք է հասնես Արթիկ:

Էս մեր Դավիթն առաջինն էր գնում: Մին էլ թե՛ տղեք
եկեք, որ գեղը գտել եմ:

— Ա՛յ տղա ո՞ւր է:

— Թե՛ հրեն ճրագները երևում են:

Մտիկ տանք տեսնենք, ճամարիտ որ հեռվում շատ ճրագներ

Են երեւում: Միայն ես նկատում եմ, որ էս ճրագները ծած են գալի, դեռ դեն են գնում:

Ասի՛ տղերք:

Թե՛ ինչ է:

Ասի՛ էս գեղ չի: Մին, որ ձմեռը սրանց գեղերի տների դուռն ու կտուրը փակ, ճրագները չեն երևալ, մին էլ որ էս ճրագները որ՝ տեսնում եք, ման են գալի:

Թե՛ բա էս ի՞նչ են:

Ասի՛ գելեր են: Գիլի բոլուկի բերան ենք ընկել, սլափափափեցեք ես լսել եմ, որ դուռնի ձենին դելը — էլ վախենում է թե ինչ, — մոտ չի գալի: Զուռնա դհովը սարքեցեք: Էս խոսքումն ենք, տեսանք ճրագները մոտենում են, մթնումը, ձնոտ դաշտումը դեռ ու գեն վազում են, ցրվում են, ուղում են մեզ շրջապատեն: Էնքան են, էնքան են, որ էլ հաշիվ չկա:

Ես ու Ակոփը դուռնեն դլեցինք, էս Դավիթն էլ դհովը — դը՛մբ հա դը՛մբ, կես գիշերին, էս վերանա դաշտումը ածում ե՛նք: Զուռնա դհովի ձենը վեր ելավ թե չէ — էս գելերս ոնց որ տեղն ու տեղը մեխես, մնացին իրենց տեղերը մեխված:

Մին էլ ոռնոց վեր քաշեցին, տեր աստված, ի՛նչ ոռնոց: Զուռնի հետ ձեն ձենի են տվել, ոռնում են:

— Վայ ծիծա՛ղ, — էս ու էն կողմից բացագանչեցին դհովացիք: — Ուստա Սարգիս, լավ է ծիծաղներդ գալիս չէր:

— Ա՛յ տղա, ի՞նչ ծիծաղ կդար, սիրտներս սևացել էր. դանակ տալիս՝ արյուն չէր կաթիլ:

— Հետո՞, հետո՞...

— Հետո մենք ճամփա ընկանք, սրանք էլ մեզ հետ: Մենք ածելով գալիս ենք, սրանք էլ չորս կողմերս կտրած հեռու մթնումը ցինդիր-ցինդիր անելով գալիս են: Կարծես սլաք են գալի: Գլուխներդ ինչ ցավեցնեմ. էսպես դնալով գիշերվա մի ժամանակը առաջներս մի շան հաջոցի ձեն լսեցինք հեռու: Էս հաջոցի վրա մի քանի շներ սկսեցին հաջել ու ոռնալ, ու մին էլ տեսնենք մոտիկ գեղի ճրագները դուռը դուրս եկան: Մարդկանց ձեները հասնում է մեզ:

Ուրախությունից դուռնա դհովի ձենն ավելի դլեցինք:

Քանի գեղին մոտենում ենք, գելերը ետ են ընկնում: Վերջապես հասանք գեղին, սրանք ետ դառան, կորան:

Գեղացիք ճրագներով, աղմուկով առաջ եկան — մնացին դարմացած: Տեսնում են՝ երկու դուռնաչի ու մի դհովի ածելով գալիս են ու հետները հարսանքավոր չկա:

— Ա՛յ ուստեք, բա հարսանքավորներ՞ըր որտեղ են:

Ասում ենք՝ հարսանքավորները ետ դառան դնացին: Զուգեցին ձեք գեղը մտնեն:

— Էդ ո՞վ էին որ...

— Գեղերը...

— Ո՞նց թե գեղերը...

— Ախպեր, ասինք, պատմելու ժամանակը չի, ցրտատար էլանք, մեռնում ենք, մեղ մի տաք տուն տարեք, էնտեղ կպատմենք:

Տարան մի տաք օդա, բուխարին թեժ արին, հացը դրին առաջներս, դլխներիս հավաքվեցին էսպես, ինչպես որ մենք հավաքվել ենք, ու սկսեցինք պատմել: Պատմում ենք ու ծիծաղում. պատմում ենք ու ծիծաղում:

Վերջն էլ իմանանք, որ էն գեղը չենք եկել, որտեղ դալիս էինք, ճամփեն կորցրել ենք — ընկել ենք Պարնի գեղ:

7.

— Դուք հո կրակն ու զուռնեն եք ասում, բայց դեռ մի բանից էլ է վախենում. թե իմանա՞ք ընչի՞ց, — հարց տվեց օտարազանը:

— Թոկից, ձեն տվին մի քանիսը:

— Ո՞նց թե թոկից, — դարձացան չգիտցողները:

— Հա, ճշմարիտ է, թոկը որ ետևիցդ քաշ տաս՝ դեռ կվախենաս, մոտ չի դալ, — հաստատեց քեռի Անդրիասը:

— Ա՛յ տղա, թոկն ի՞նչ է, որ դեռ թոկից վախենաս:

— Ո՞վ գիտի, օձի տեղ է դնում ինչ է, ի՞նչ իմանաս:

— Մեր գեղումը Եղո անունով մի ջահել մարդ կար, — պատմեց շորագյալցին: — Մի շատ սրտոտ ու քաջ մարդ: Երեսին որ թուր բռնեիր՝ երեսը ետ չէր թեքիլ: Ինքն էլ թրի-թվանքի հետ խաղացող մարդ էր:

Սրանից մի 4—5 տարի առաջ մի ձմեռ դործով գնում է մեր հարևան գյուղերը ու մի քանի օր ուշանում: Մի երեսիս ուներ, շատ էր սիրում: Մի իրիկուն լուր է առնում, թե բա՛ երեսեդ հիվանդ է, քեզ է ուղում: Վեր է կենում, թե՛ պետք է գնամ: Սրա առաջն են ընկնում, բռնում են, համոզում են, թե մութը գիշեր-հազար ու մի չար ու փորձանք, հազար ու մի գել ու գազան, սպասիր՝ ասում են, գիշերը լուս անի, կլուսանա, կգնաս երեսիդ կտեսնես: Սա պրպին է կանգնում թե՛ չէ որ չէ, հենց էս կես գիշերին պետք է գնամ, թուրը վրես, ձին տակիս, ի՞նչ պետք է պատահի: Ինսանի թարսություն էլի: Չեն կարում հաղթեն, կես գիշերին ձի է նստում, ճամփա ընկնում: Կիտա-ճամփին գիլի բոլուկը սրան շրջապատում է: Դու մի ասիլ հետը թոկ ունի, ինքն էլ փորձված, բանգետ մարդ է. թոկը երկար բաց է թողնում ու ձիու ետևից քաշ տալիս: Գեղերն էլ մոտ չեն դալիս, երկու կողմից թոկին մտիկ տալով վազ են տալի: Էսպես

բաժնական տեղ անց է կենում: Մի տեղ էլ, ո՞նց է լինում, ի՞նչ է լինում, թողի ծերը ձեռքիցը դուրս է պրծնում ու վեր է ընկնում: Սա ձին քշում է: Մի քիչ տեղ գնում է, գեղերը վրա են տալիս: Թուրը հանում է հենց առաջին հասնողին տալիս ... Գեղերի սովորությունն էլ գիտեք էլի. մինը թե վիրավորվեց՝ մյուսները նրա վրա կթափեն, կուտեն: Էդպես էլ ձխավորին թող են անում, վրա են թափում էս վիրավորվածին: Նդոս ձիուն մտքակում է, քշում, բաժնական տեղ քած գնում է: Գեղերը վիրավորվածին լափում են պրծնում, ետ նորից ընկնում սրտ ետևից: Սա էլի ուղում է թուրը հանի, որ դարկի, քաշում է քաշում, դուրս չի դալի: Տեսնում է՝ հասնում են իրեն — հերոսից պատյանն ատամով կրծոտում է, ինչ անում է, չի անում՝ թուրը դուրս չի դալիս: Դու մի՛ ասի՝ գելին որ դարկել է, առանց արյունը սրբելու տեղն է դրել, արյունոտ թուրը կպել է պատյանին, ամբացել:

Էլ ի՞նչ երկարացնեմ, գեղերը վրա են տալիս, իրեն էլ են ուտում, ձիուն էլ:

Մյուս օրը լուրն եկավ. գնացինք տեսանք արնոտ ձյունի վրա իր ոսկորներն էլ, ձիունն էլ, թուրն էլ, պատառոտած շորերն էլ թափված, ցրված դեռ ու դեն:

— Բա էն մարդին, որ գեղերը կերել էին, ձեզ էդ բոլորն ո՞վ պատմեց, — հարցրեց մի գյուղացի:

Այդա մարդու խելքն ու փորձն ինչի՞ համար են, — պատասխանեց պատմողը: Գնացինք տեսանք ձրնի պարզ հետքերը երևում են, որ կողմից է եկել ու որտեղից է շրջապատել գիլի բոլակը, որտեղից է Նդոն սկսել թուրը քաշ տալ, մինչև որտեղ է քաշ տվել, որտեղ է ձեռիցն ընկել: Մի քիչ էլ գնացած է ու հետքերն իրար են խառնված, տակն ու վրա են եղած, ու թափված են գիլի բուրդն ու ոսկորները: Նրանցից բաժնական հեռու էլ իրեն ու ձիուն են կերել: Թուրն էլ բերինք, տեսանք պատյանը մարդու ատամներով կրծոտած: Քաշեցինք, քաշեցինք, չկարացինք դուրս քաշել. տվինք վարպետին, քանդեց, հանեց. տեսնենք արյունոտ, կպած պատյանին:

— Ախոս մարդ, — էս ու էն կողմից ավաստացին գյուղացիք: — Ա՛յ թե ընչի համար են ասել, թե համբերությունը կյանք է: Ասա, հեր օրհնածի մարդ, մի քիչ համբերի լուսանա էլի ...

8.

— Տղե՛ք, համատա գելիցն էլ վերը վնասակար դադան չլինի, դուք ի՞նչ եք ասում, — խոսեց մի գյուղացի էս պատմությունից հետո:

— Իդպեա էլ իմացած զենաք, որ չի լինիլ, — հաստատեց քեռի Անդրիասը ու դիմեց ինձ.

— Դու ի՞նչ կարծիքի ես, պարոն:

— Ես էլ էդ կարծիքին եմ, — պատասխանեցի ես: Արդեն գրքերից էլ հայտնի է, որ ոչ մի դադան գիլի չափ վնաս չի տալիս մարդուն: Մանավանդ էն երկրներում, որտեղ գլխավորապէս անասնապահությամբ են զարապում: Ամեն մի տերութիւն մեջ էլ ահագին վնաս է տալիս: Միայն Ռուսաստան տաբեկան մոտ մեկ միլիոն անասուն է միջացնում:

— Հապա ի՞նչպէս է, որ տերութիւնները դրա մասին չեն մտածում, մի ճար անում, — խոսքս կարեց մի դյուղացի:

— Ի՞նչպէս չեն մտածում: Տերութիւններ կան, որ առանձին վարձատրութիւն են տալիս դել սպանողներին: Կանոնավոր կռիւմ են գիլի դեմ: Դրա համար էլ էնպէս տերութիւններ կան, որ մեջներն էլ դել չկա. օրինակ Անգլիան, Գերմանիան...

— Վա՛հ, — դարձանքից բացադանչեցին գյուղացիք: Ո՞նց թե... հիմի էդ երկրներում էլ դել չկա՞:

— Չկա...

— Ա՛յ երկիր... Ապրանքդ ազատ բաց թող ու հանգիստ գնա քու գործին...

— Ինչպէս տերութիւն էլ կա, — շարունակեցի ես, — որ հաշվով դիտեն, թե քանի դել կա իրենց երկրում, չորսը թե հինգը:

— Իդ ի՞նչ բան է, ամէլի դարձացան գյուղացիները, — մեղանում իսկի մարդի հաշիւը դիտենք ոչ, նրանք գելն էլ են հաշիւել:

— Որ ասում ես գելը վերջացնում են, ի՞նչպէս են անում, վարժապետ, — հարցրեց մի ծերունի, որին Սահակ էին ասում:

— Զանազան միջոցներով, բի՛ճա Սահակ: Ինչպէս ասի՝ տերութիւններն առանձին վարձատրութիւն կամ պարգև են տալիս ամեն մի սպանած գիլի համար, որսկաններն էլ աշխատում են շատ դել սպանեն, որ շատ փող ստանան: Մինչև անգամ կադմակերպւած ընկերութիւններ կան, որ միայն գիլի որսի համար են: Ինչպէս երկիր էլ կա, օրինակ Իսպանիան, որ եթե տերութիւնը չի վարձատրում դել սպանողին՝ ժողովուրդն է վարձատրում: Սպանողը գելը գցում է իշի կամ ձիու վրա ու գեղեգեղ ման ածում, ապրանքատերերից փող է հավաքում: Եվ ամենքն էլ ուրախությամբ տալիս են:

— Չէ՛, ես էդ չէի հարցնում, պարոն ջան, ես էն էի հարցնում թե՛ ընչո՞վ են սպանում, ինչպէս են կոտորում:

— Հա՛, էդ ես հարցնում: Ասեմ, բի՛ճա Սահակ, էդ էլ ասեմ:

— Իհարկե, հրացանով սպանելն ու թակարդով բռնելը ար-

դեն դուք էլ գիտեք: Բայց հրացանն ու թակարդը, էնպես տեղեր էլ կան, որ խորը փոսեր են փորում, օրինակ մի սաժենն ու կես խորությամբ, մի սաժեն էլ լայնությամբ: Երեսը ցախ ու մախով ծածկում են, վրեն միս են դնում, չորս կողմն էլ դեռ ցած ցանկապատում, որ դելը թռչի հանկարծ ընկնի մեջը: Սրանով իհարկե, չի կարելի շատ բան անել:

Էնպես տեղ էլ կա, որ ամբողջ հասարակություններով համաքվում են, դնում են շրջապատում անտառի որոշ մասերը: Որսկանները հրացանները ձեռներին սլատրաստի երեք կողմը կտրում են, իսկ չորրորդ կողմից մի բազմություն անտառն է մտնում ու հրացան արձակելով, աղմուկով, հարայ-հրոցով, շանով-բանով դադաններին քշում, բերում դցում որսկանների բերանը: Էս էլ անտառոտ տեղերն է լինում, ու էս միջոցն էլ չեմեծ արդյունք տալիս: Պատահում է, որ ահագին աղմուկից հետո մեջ տեղ մի կամ երկու նապաստակ են հայտնվում կամ սլատահում է, որ դուրս եկող դադաններն անվնաս էլ փախչում, աղատվում են: Շատ քիչ են սպանվում:

Ռուսաստանի ձնոտ դաշտերումն էլ մի ուրիշ տեսակ որս են անում: Ձիով ընկնում են դելի ետեից: Ծնկահար ձյունի մեջ թաղվելով դելը դռով է վազում և շուտ էլ հոգնում է: Ետեվիցը հասնում են՝ հենց տեղն ու տեղը դադանակով սպանում: Բայց ավելի շատ գիլին կոտորում են թույնով: Սատկած ոչխարը մաշկում են, միսը շերտ-շերտ կտրատում, արանքները թույն են լցնում, ետ նորից մորթին վրեն քաշում ու տանում գիշերը հանդերում վեր դցում: Սոված դելեր — դալիս են ուտում ու տեղն ու տեղը կոտորվում:

9.

— Վարժապետ, ճշմարիտ է, դելը դադան է ու մարդուն էլ շատ է վնաս տալիս, միայն էդ որ սլատմեցիր, ախպեր, ինչ թաքցնեմ, մեղքս եկավ, — խոսեց ծերունի Սահակը:

— Հետո գիլին մեղք կդա՞ն որ, Սահակ բիճա, — ձեն տվեց մի հովիվ:

— Ընչի՞, դելը շունչ կենդանի չի՞, — սկսեց վիճել Սահակ բիճեն:

— Գելն ի՞նչ է որ. — մեր շան պես անասուն էլի, — խոսքն առավ քեռի Անդրիասը: Ուղիղ շան պես: Որ էն շունն էլ չոլերը դցես՝ անտեր, սոված թողնես, հալածես-կվայրենանա, կդառնա գիլի պես մի բան էլի: Ինչպես որ էն սոված, վայրենի դելն էլ, որ բերես կուշտ պահես, պահպանես, խնամես, կընտելանա, կդառնա մեր շան պես տանու կենդանի:

— Հետո գելը տանու կլինի՞, որ, քեռի Անդրիաս:

— Լա՛վ: Շատ է պատահել: Գիլի ճուտը բռնի բեր տանու արա, տես կլինի թե չէ:

— Հապա ինչու է ասած՝ գելն ինչքան էլ տանու անես — էլի աչքն անտառումը կլինի:

— Էդ էլ է ճշմարիտ: Մի սերնդի, երկու սերնդի աչքն անտառումը կլինի, բայց կամաց կամաց անտառը կմոռանա՝ կդառնա տանու կենդանի շան նման: Եվ հենց ինքն էլ շան ցեղից է, էլի: Գելն էլ կաղձված է հնապես-ինչպես շունը: Գելն էլ շան պես տարին մի անգամ 3—10, բայց սովորաբար 4—6 ձագ է ծնում, ու ինչպես շունն իրեն համար բուն է փորում կամ մի անկյուն է գտնում ու հետեղ ծնում ու մեծացնում ձագերը, հնապես էլ գելը: Կամ գտնում բուն է փորում, հետեղ ծնում ու մեծացնում իր ձագերը կամ ընկած ծառի փշակում, կամ մեծ բուն, կամ հենց ծմակի խիտ տեղերը: Նա էլ է հնապես սիրում իր ձագերին, ինչպես ամեն մի ծնող կենդանի: Մի վտանգի հոտ իր ձագերին, ինչպես ամեն մի ծնող կենդանի: Մի վտանգի հոտ առնելիս բերանով՝ շատ զգուշ ու քնքուշ իրենց տեղից տանում է ավելի ապահով տեղ: Եվ երբ իր բնի մոտերքում որս չի առնի ու վնաս չի տալ, որ կասկած չբերի էդ տեղի վրա:

Գելի էգն էլ, ինչպես շանը, ավելի քնքուշ է, դունչն ավելի սուր ու պոչն ավելի բարակ: Գելն էլ պատահում է, որ նույն պես կատաղում է, ինչպես շունը: Եվ կատաղած գիլից շատ են վախենում ու սարսափով հեռու են փախչում բոլոր վայրենի կենդանիները:

Վերջապես գելն էլ շան պես 12—15 տարի է ապրում: Ավելի երկար շատ քչերն են ապրում, ինչպես և շների մեջ:

Մի խոսքով միևնույն կենդանիներն են. միևնույն խնամքի տակ ու կուշտ, մյուսը վայրենի, հալածված ու սոված: Իսկ սովը... Սովն ինչ ասես կանի, ձեզ մատաղ: Սովը մարդին էլ կդարձնի սարսափելի, ո՛ւր մնաց էն անտառի գիլին, — խոսքը վերջացրեց քեռի Անդրիասը:

— Ծշմարիտ ես ասում, քեռի Անդրիաս, — ասացի ես: Մեզանում սովորություն չկա, միայն յուսավոր երկրներում շատ է պատահում, որ մարդիկ վայրենի անասուններին ու գաղաններին բռնում են, բերում են տանու անեն. փորձում են, վարժեցնում են, բան են սովորեցնում: Մինք երկու գիլի ճուտ էր բռնել բեռն, բանը պահել: Կարճ ժամանակում էնքան էին ընտանիացել, որ ազատ տան մեջն ամենքի հետ էլ խաղ էին անում ու շան հետ միասին միևնույն բնումը քնում: Մի քանի ժամանակից ետք մինը սատկում է: Ասում է՝ մենակ մնացածը քանի ժամանակ էր էլ ոչ խաղ էր անում, ոչ կարգին կերակուր էր ուտում: Տխուր վեր ընկած դարդ էր անում ու ոռնում: Ի հարկե հետըդ

հետե մոռացավ ու էլ նա աշխուժացավ: Մեծացավ, ու ասում է, մեզ հետ հնքան էր կապվել, որ որտեղ նստում էինք, միշտ կողքներինս վեր էր ընկնում և ուրիշներին էէր թողնում, որ մեզ մոտենան: Ասում է՝ վախեցինք մարդու վնաս տա, շղթայով կապեցինք, իսկ մի քանի ժամանակից ետը մի շրջիկ դադանանոցի վրա ծախեցինք: Անցավ դրանից մի տարի ու կես թե երկու տարի, լավ չի միտս, էդ դադանանոցին պատահեցի մի քաղաքում: Հետաքրքրվեցի, ներս մտա, ասի տեսնեմ, իմ գելը կենդանի է թե չէ: Ներս մտա հարցրի: Դու մի ասիլ գելը մոտիկ վանդակում պառկած է եղել: Ձենս իմացավ թե չէ՝ վեր թռավ, ճանաչեց, ուրախացավ, ու՜րիշ էր անում, ի՜նչ էր անում, չեք կարող երեվակայել: Աշխատում էր ինձ մոտենալ, պոչը շարժելով, ծմբալով դես ու դեն էր ընկնում վանդակում: Ինձ էլ թվաց, թե մի մոտիկ, հարազատ արարածի հանդիպեցի, և դուրս գալիս մի տեսակ ցավ դդացի:

Ինչ կասեք սրան: Ահա պատահած գեպը: Եվ ճշմարիտ է ասում քեռի Անդրիասը. գելն էլ շան պես մի արարած է, միայն վայրենի, հալածված ու սոված:

Արդեն գիշերվա կեսն էր, որ մեր դռույցը վերջացրինք: Ծները դուրսը հաջում ու երկար ու ձիգ ոռնում էին:

— Անտերը գելի վրա պառիտ է գալիս. հեռանում չի: Հանդրստանալու չի, մինչև էս գիշեր մի վնաս չտա: Տղե՛ք դդույշ կացեք, ապրանք չտաք ուխը:— Ասավ քեռի Անդրիասը դյուղացիներին, որ բարի գիշեր ասելով, իրար ետևից դուրս էին գնում մեր օթախից: Դուրսը նրանցից մինը երկար ու դիլ հե՛յ՛ հե՛յ՛ աղաղակեց ու դյուղի շները հեռու թաղերից սկսած ավելի կատաղի սկսեցին հաջել ու ոռնալ խմբովին:

Սոված գելը պառնում էր դյուղի շորս կողմը:

1918

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Դիքորը	3
Ահմադը	20
Իմ ընկեր Նեստն	24
Դրադը	29
Երկաթողու շինութիւնը	34

Մ Ե Ր Ո Ն Ք

Դարս բիճու շերտապահութիւնը	38
Քեռի Սեւանը	40
Նեսոյի քարաբաղնիսը	42
Եղջերուն	46
Մայրը	53
Դեղը	56

Պատ. խմբագիր՝ Ղ. ԿՈՄՈՒՆԻ
Տեխ. խմբագիր՝ Ի. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՎՅ 01008 Գ. 200. տիրած 10000 4³/₄ տպ. մամ. Հեղ. 2 մամ.
Ստորագրված է տպագր. 26/XII-47 թ.

Հայպետհրատի տպարան, Երևան, Լենինի փ. № 65

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0067539

[304]

9160 3 15

III
2119